

ISSN: XXXX-XXXX
e-ISSN: XXXX-XXXX

Journal *of*
PHILOLOGICAL STUDIES

Journal *of* PHILOLOGICAL STUDIES

International Scientific Journal

Volume: 1 Issue: 2

2026

International Indexing

© The Author(s) 2026. This is an open access journal under the CC BY-NC 4.0 license.

© philology.stu@aem.az
© info@aem.az
© <https://aem.az/en>

Təsisçi

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>
tedqiqat1868@gmail.com

Baş redaktor

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0002-4908-0905>
abbasov.abbas.qurban@gmail.com

Redaktorlar

Prof. Dr. Məhərrəm MƏMMƏDLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0003-0608-7226>

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Beyazıt Universiteti / Türkiyə
<https://orcid.org/0000-0001-8036-8515>

Prof. Dr. Saodat MUXAMEDOVA, Daşkənd Dövlət Özbək dili və Ədəbiyyatı Universiteti / Özbəkistan
<https://orcid.org/0000-0002-2104-450X>

Assoc. Prof. Dr. Ülviyyə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0003-4380-8897>

Redaktor köməkçisi

Tədqiqatçı Nuranə CƏFƏROVA, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0006-2251-2851>

Dillər üzrə redaktor

Assoc. Prof. Dr. Türkan İSMAYILLI, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0009-1687-6203>

Assoc. Prof. Dr. Gülşən MƏHƏRRƏMOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0003-4681-0204>

REDAKSİYA HEYƏTİ

Prof. Dr. Seyfəddin RZASOY, AMEA Folklor İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Nadir İLHAN, Ahi Evran Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Səhər ORUCOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edəbali Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Təyyar CAVADOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. İosefina BLAZSANİ-BATTO, Rumın Dili və Mədəniyyəti Mərkəzi / Rumıniya

Dr. Aqşin ƏLİYEV, Pekin Xarici Dillər Universiteti / Çin

Founder

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>
tedqiqat1868@gmail.com

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0002-4908-0905>
abbasov.abbas.qurban@gmail.com

Editors

Prof. Dr. Maharram MAMMADLI, Baku State University / Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0003-0608-7226>

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Beyazıt University / Türkiye
<https://orcid.org/0000-0001-8036-8515>

Prof. Dr. Saodat MUKHAMEDOVA, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature / Uzbekistan
<https://orcid.org/0000-0002-2104-450X>

Assoc. Prof. Dr. Ulviyya HUSEYNOVA, Baku State University/ Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0003-4380-8897>

Assistant Editor

Researcher Nurana JAFAROVA, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0006-2251-2851>

Language Editor

Assoc. Prof. Dr. Turkan ISMAYILLI, Nakhchivan State University / Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0009-1687-6203>

Assoc. Prof. Dr. Gulshan MAHARRAMOVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0003-4681-0204>

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Seyfettin RZASOY, ANAS Folklore Institute / Azerbaijan

Prof. Dr. Nadir ILHAN, Ahi Evran University / Türkiye

Prof. Dr. Sahar ORUJOVA, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Jihan OZDEMIR, Bilecik Sheikh Edebali University / Türkiye

Prof. Dr. Tayyar JAVADOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO, Center for Romanian Language and Culture / Romania

Dr. Agshin ALIYEV, Beijing Foreign Studies University / China

XIX əsr Azərbaycan satirasının bədii dili: janr-üslub transformasiyaları və sosiolinqvistik aspektləri

Səkinə Bayramova

Xülasə. Məqalədə XIX əsr Azərbaycan satirik poeziyasının dil və üslub parametrləri tənqidi realizm və maarifçilik kontekstində araşdırılır. Tədqiqatda struktur-semantik təhlil, funksional üslubiyyət və müasir dilçilikdə tətbiq edilən tənqidi diskurs analizindən istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın əsas məqsədi klassik Şərq poetikasından canlı xalq dilinə keçid mərhələsinin lingvistik mexanizmlərini müəyyən etməkdir. Bu məqsədlə Qasım bəy Zakir, Seyid Əzim Şirvani, Baba bəy Şakir və digər görkəmli sənətkarların yaradıcılığı əsasında ərəb-fars tərkiblərinin zəifləməsi, canlı xalq danışq dilinin poeziyaya daxil olması və fərdi üslub elementlərinin formalaşması prosesi təhlil edilmişdir. Tədqiqatın metodologiyasını struktur-semantik, funksional-üslubi və tənqidi diskurs analizi metodları təşkil edir. İşin elmi yeniliyi satirada ənənəvi bədii qəliblərin parodiyaya uğradılması və sosial-tənqidi ritorikanın linqvo-poetik süzğəcdən keçirilməsi ilə şərtlənir. Nəticədə müəyyən olunmuşdur ki, XIX əsr satirik şeirinin dil sistemi poetik dilin demokratikləşməsində, publisistik və dialoji dinamizmin artmasında, həmçinin XX əsrin əvvəllərində formalaşan Molla Nəsrəddinçi satira məktəbinin dil-üslub bazasının yaranmasında fundamental keçid mərhələsi rolunu oynamışdır. Əldə edilən tapıntılar Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi təkamülünü öyrənmək baxımından mühüm sosiolinqvistik mənbədir.

Açar sözlər: Azərbaycan satirik poeziyası, XIX əsr, dil-üslub, tənqidi realizm, linqvo-poetika, diskurs

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı, Azərbaycan
E-poçt: sakina.bayramova.z@gmail.com

Daxil oldu: 20 Aprel 2026; Qəbul edildi: 10 İyun 2026; Onlayn dərc edildi: 5 İyul 2026

© Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

The Artistic Language of 19th-Century Azerbaijani Satire: Genre-Stylistic Transformations and Sociolinguistic Aspects

Sakina Bayramova

Abstract. The article examines the linguistic and stylistic parameters of 19th-century Azerbaijani satirical poetry within the context of critical realism and enlightenment. The study employs structural-semantic analysis, functional stylistics, and critical discourse analysis applied in modern linguistics. The primary objective of the research is to identify the linguistic mechanisms of the transition period from classical Oriental poetics to the living vernacular language. To this end, the attenuation of Arabic-Persian compounds, the integration of spoken colloquial language into poetry, and the formation of individual stylistic elements were analyzed based on the works of Gasim bey Zakir, Seyid Azim Shirvani, Baba bey Shakir, and other prominent literary figures. The methodology of the research comprises structural-semantic, functional-stylistic, and critical discourse analysis methods. The scientific novelty of the study is determined by the parodying of traditional artistic patterns in satire and the linguo-poetic filtering of social-critical rhetoric. Consequently, it has been

established that the language system of 19th-century satirical poetry played a fundamental transition role in the democratization of poetic language, the enhancement of journalistic and dialogic dynamism, as well as the creation of the linguistic-stylistic foundation for the "Molla Nasraddin" satire school formed in the early 20th century. The obtained findings serve as a crucial socio-linguistic source for studying the historical evolution of the Azerbaijani literary language.

Keywords: Azerbaijani satirical poetry, 19th century, linguistic style, critical realism, linguo-poetics, discourse

Azerbaijan National Academy of Sciences, PhD in Philology, Baku, Azerbaijan

E-mail: sakina.bayramova.z@gmail.com

Received: 20 April 2026; Accepted: 10 June 2026; Published online: 5 July 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

XIX yüzillik Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və mədəni həyatında köklü dönüş mərhələsidir. Gülüstan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrindən sonra ölkənin çar Rusiyası tərəfindən ilhaq edilməsi müstəmləkəçilik idarə sistemini, bununla bərabər isə Qərb yönümlü maarifçilik, yeni mədəni idarəetmə və Avropa tipli realizm elementlərini regiona gətirmişdir. Bu obyektiv tarixi şərait milli ədəbiyyatın strukturunda, xüsusən də klassik Şərq poeziyasının mücərrəd-mistik kanonlarında ciddi çatların yaranmasına səbəb oldu. Ədəbiyyatda bədii surətlər və dil vasitəsilə həyatın real, obyektiv və tarixi mənzərəsini əks etdirmək tələbi tənqidi realizmi ön plana çıxardı.

Bu dövrün ədəbi-fəlsəfi mənzərəsində satirik poeziya sadəcə bədii janr deyil, həm də mühüm sosial-tənqidi mübarizə alətinə çevrildi. Qasım bəy Zakir (1784–1857) ilə başlayan tənqidi-realist satira axını əsrin ikinci yarısında Seyid Əzim Şirvani (1835–1888), Baba bəy Şakir, Mirzə Baxış Nadim kimi sənətkarlar tərəfindən keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırıldı. XIX əsr satirik poeziyasının dil-üslub xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi müasir Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşma yollarını, klassik üslubdan xalq dilinə keçidin lingvistik mexanizmlərini anlamaq baxımından xüsusi aktualıq kəsb edir. Hazırkı tədqiqatın obyektı XIX əsr Azərbaycan satirik şeirinin dil materialı, predmeti isə bu poeziyanın üslub-semantik strukturu, lingvistik özəllikləri və diskursiv xarakteridir.

Metodlar

Tədqiqatın metodoloji əsasını struktur-semantik təhlil, funksional üslubiyyat və müasir dilçilikdə tətbiq edilən tənqidi diskurs analizi metodları təşkil edir. Şairlərin satirik əsərlərinin mətnləri linqvo-poetik süzgcdən keçirilərkən aşağıdakı mərhələli yanaşmalar tətbiq olunmuşdur:

1. Leksik-semantik təbəqələşmənin analizi: Mətnlərdə yer alan ərəb-fars mənşəli kitab sözləri ilə canlı xalq danışığı dilinə məxsus leksemlərin faiz və funksional nisbəti müəyyən edilmişdir.
2. Sintaktik-üslubi fiqurların təyini: Satirik effekti yaradan əsas bədii təsvir və ifadə vasitələrinin (inversiya, ritorik sual, ironiya, sarkazm, təkrar və s.) struktur rolları araşdırılmışdır.
3. Mətnlərarası (intertextual) əlaqələrin tədqiqi: Klassik poeziyanın divan dilinə aid arxaik qəliblərin satirik poeziyada parodiya edilmə mexanizmləri lingvistik planda təhlil edilmişdir.

Tədqiqat çərçivəsində, həmçinin xarici ədəbiyyatşünaslıq və sosiolingvistikanın parodiya, satirik ritorika və dilin demokratikləşməsi prinsiplərinə dair Scopus bazalı beynəlxalq nəzəri konsepsiyalara (məs. Baktin dialoq nəzəriyyəsi, Fairclough diskurs modeli) istinad olunmuşdur.

Nəticələr

XIX əsr Azərbaycan satirik poeziyasının dil-üslub sisteminin təhlili nəticəsində aşağıdakı konkret elmi tapıntılar və qanunauyğunluqlar əldə edilmişdir:

- Dilin demokratikləşməsi və ikililik (Diglossia): Dövrün poeziyasında iki fərqli dil qatı paralel fəaliyyət göstərmişdir: biri mücərrəd-lirik qəzəllərdə yaşayan arxaik ərəb-fars tərkibləri, digəri holds (tutacaqlar) tapan satirik, canlı, vulqar və ekspressiv xalq dili. Satira bədii dili elitarlıqdan çıxararaq kütləviləşdirmişdir.
- Yeni janr-üslub qəliblərinin yaranması: Q.Zakir və S.Ə.Şirvani yaradıcılığında mənzum məktub, taziyanə (qırmanc) və realist təmsil janrları dil baxımından spesifik sintaktik quruluşa malikdir. Bu əsərlərdə dialoji nitq, replikalar və sual-cavab forması üstünlük təşkil edir.
- İfşaedici gülüşün dil vasitələri: Müəyyən olunmuşdur ki, satirada gülüş kor-təbii deyil, dilin semantik oyunları (polisemiya, kinayəli konnotasiya) üzərində qurulmuşdur. Şairlər ənənəvi dini və ya inzibati terminləri (məsələn: *qazi, müfti, naib, divan*) neqativ mənə çalarları ilə yükləmişlər.

Müzakirə

Canlı xalq danışığı dilinin poetik sistemə daxil olması

XIX əsrə qədər Azərbaycan yazılı poeziyası əsasən klassik Şərq poetikasının (əruz vəznə, qəzəl, qəsidə formalı) leksik təsiri altında idi. Lakin Zakir və onun müasirləri şeirə canlı xalq dilinin frazeologiyasını, atalar sözlərini, idiomları və hətta bəzi regional şivə elementlərini gətirdilər. Beynəlxalq ədəbi tədqiqatlarda satiranın və parodiyanın dili "yüksək" üslubla "aşağı" (təbii, küçə, bazar) dilin toqquşması kimi xarakterizə olunur (Bakhtin, 1984; Hutcheon, 2000; Goffman, 1981). Zakir poeziyasında bu toqquşma çox aydın görünür:

Qasım bəy Zakir poeziyasında "yüksək" divan dili və rəsmi sxolastik qəliblərlə "aşağı" xalq dili arasındakı funksional toqquşma və diskursiv gərginlik, onun az tədqiq olunmuş satirik şeirlərindən olan ruhanilik əleyhinə yazılmış bu bəndində özünü daha qabarıq büruzə verir:

*Zahirdə elər xəlqə nəsihət o cənab,
Batində işi fitnədir, afatü riqab;
Səccadə salib riyə ilə, eylər iqab,
Görsə harada parə çörək, yağlı təəam.*

(Qasım bəy Zakir)

Bu bənddə şair bir tərəfdən dini-sxolastik elitanın rəsmi leksikasını və klassik poeziyanın ərəb-fars mənşəli ritorik anlayışlarını (*nəsihət, cənab, batin, afatü riqab, səccadə, riyə, iqab*) məqsədli şəkildə cəmləşdirir, digər tərəfdən isə bu müqəddəs diskursu tamamilə "aşağı" məişət səviyyəsinə endirərək kəskin satirik ziddiyyət yaradır. Sosiolinqvistik nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda, Zakir burada ənənəvi "autoritas" (hakim/dini) dilini məhz leksik kontrast vasitəsilə daxildən sındırır. Şeirin ilk üç misrasında yüksək dini ritualları və mənəvi statusu ifadə edən terminlər ardıcıl düzülərək süni bir ehtiram atmosferi (ritorik illüziya) yaradır. Lakin sonuncu misrada gələn və canlı xalq dilinin ən adi məişət reallığını əks etdirən "*parə çörək, yağlı təəam*" ifadəsi şeirdəki bütün mücərrəd-sakral leksikanı bir andaca yerlə-yeksan edir. Bu linqvistik manevr Mixail Baxtinin (1984) irəli sürdüyü "parodik de-kontekstualaşdırma" və karnaval mədəniyyəti prinsipi ilə tam üst-üstə düşür: rəsmi-təntənəli status daşıyan leksika öz ali mövqeyindən məhrum edilərək, maddiləşdirilir və gülüşün obyektinə çevrilir. Burada bədii dil artıq sadəcə estetik zövq obyektinə deyil, cəmiyyətdə din pərdəsi altında gizlənən sosial istismarı və mənəvi eybəcərlikləri ifşa edən verbal bir silaha (tənqidi instrumentalizasiyaya) çevrilmişdir. Şair "cənab" və "yağlı təəam" leksemlərini eyni sintaktik sferada toqquşdurmaqla, dövrün feodal-ruhani təbəqəsinin daxili dualizmini (ikiüzlülüyünü) linqvistik səviyyədə sübuta yetirir.

Müasir tədqiqatçılardan Q.Hüseynova (2022) qeyd edir ki, XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasının leksik strukturunda xalq danışq dilinin çəkisi əvvəlki əsrlərə nisbətən 45-50% artmışdır. Naxçıvan və digər regional ədəbi mühitlərin də təhlili göstərir ki, dialekt və şivə elementləri satirik tiplərin nitq xarakteristikasında mühüm rol oynamışdır (Məmmədov, 2024).

Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığında maarifçi-realist üslub və taziyanələr

Əsrin ikinci yarısında Seyid Əzim Şirvani satira dilinə maarifçilik ideologiyasını gətirdi. Onun "Hekayəti-müctəhidin", "Qafqaz müsəlmanlarına xitab" kimi əsərlərində dil daha kəskin, publisistik və ritorik xarakter daşıyır. S.Ə.Şirvani ikiüzlü ruhanilərin, cəhalətpərəstlərin dilini parodiya etmək üçün dini-sxolastik terminlərdən bacarıqla istifadə edir:

*Mədrəsə adın eşitcək ah edər,
Gər uşaqdır, ömrünü kütah edər.
Oğlunu hər kəs ki, eylər elmi-din,
Mürtəcə ad eyləyir zənnin yəqin.*

(S.Ə.Şirvani)

Şirvani satirasının əsas dil özəlliyi antiteza (qarşılaşdırma) prinsipinə söykənməsidir. Şair köhnə ilə yenini, elm ilə cəhalət, qaranlıq ilə işığı linqvistik səviyyədə qarşı-qarşıya qoyur. Beynəlxalq akademik ədəbiyyatda satirik diskursun bu növü "sosial islahatçı ritorika" adlanır və dilin manipulyativ gücünü qırmağa yönəlir (Fairclough, 2013). Seyid Əzimin dili həm də zəngin idiomatik ifadələrlə doludur. Xalqın düşüncə tərzindən süzülüb gələn frazeologizmlər şeirin təsir gücünü artırır, onu kitab dilinin quruluşundan xilas edir (Qasımova, 2023).

Parodiya, sarkazm və ironiyanın linqvo-poetik mexanizmi

XIX əsr satirik şeirinin üslubunu səciyyələndirən ən mühüm amillərdən biri də klassik qəzəl formalarının daxili semantikasını dəyişərək onları parodiyaya uğratmaqdır. Məsələn, aşiqanə poeziyada sevgilinin vəsfi üçün işlədilən təşbeh və metaforalar satirik poeziyada rüşvətxor hakimlərə, xalqı talayan bəylərə ünvanlanır ki, bu da kəskin sarkazm doğurur (Rüstəmov, 2021). Aşağıdakı cədvəldə XIX əsr satirik poeziyasında ən çox müraciət olunan bədii-üslubi fiqurlar və onların linqvistik funksiyaları sistemləşdirilmişdir:

Üslubi fiqur / dil vasitəsi	Linqvistik funksiyası	Yaradıcılıqda təzahürü
İnversiya (Söz sırasının pozulması)	Nitqə emosionallıq vermək, diqqəti satira hədəfinə yönəltmək.	Q.B.Zakir: "Vilayət hakimi, divanbəyilər... Rüşvətsiz kəsməyir hökmü birisi."
Parodiya (Üslub təqlidi)	Klassik tərif və mərsiyə dillərini tənqid və gülüş obyektinə çevirmək.	S.Ə.Şirvani: Ruhanilərin və molla obrazlarının sxolastik mühakimələrinin təqlidi.
Vulyarizmlər və jarqonlar	İfşanın kəskinliyini artırmaq, realist mühiti vizuallaşdırmaq.	Baba bəy Şakir: Məmur özbaşınalığına qarşı işlədilən kəskin xalq ifadələri.
Ritorik sual və nida	Oxucunun diqqətini sosial ədalətsizliyə cəlb etmək, dialoq yaratmaq.	M.B.Nadim: Maarifsizliyə və cəmiyyətin passivliyinə üsyan ritorikası.

Scopus indeksli jurnallarda dərc olunan bədii üslubiyyat araşdırmalarında vurğulanır ki, satira müəyyən bir cəmiyyətdə tabu sayılan mövzuları (məsələn, ruhanilərin korrupsiyası) leksik transformasiya vasitəsilə ifşa etməyin ən effektiv yoludur (Simpson, 2003; Genette, 1997). Azərbaycan şairləri də məhz bu linqvistik azadlıqdan istifadə edərək, feodalizmin və çarizmin inzibati dilini öz silahı ilə vürməşdurlər.

Nəticə

XIX əsr Azərbaycan satirik poeziyası, milli bədii təfəkkürün və dil mədəniyyətinin təkamülündə inqilabi bir mərhələdir. Keçirilən linqvo-poetik və diskursiv analizlər əsasında aşağıdakı ümumi nəticələrə gəlmək mümkündür:

1. Dilin modernləşməsi: XIX əsr satirik poeziyası Azərbaycan ədəbi dilini klassik Şərq poetikasının ərəb-fars dil qəliblərinin hegemonluğundan xilas edərək, canlı xalq danışığı dilinin zəngin leksikası ilə mayalamışdır.
2. Realizm zəmini: Dil səviyyəsində baş verən bu demokratikləşmə, Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin tam qələbə çalması üçün lingvistik baza rolunu oynamışdır. Qasım bəy Zakir və Seyid Əzim Şirvaninin yaratdığı bu dil ənənəsi XX əsrin əvvəllərində Cəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında (Molla Nəsrəddin ədəbi məktəbində) özünün zirvə nöqtəsinə çatmışdır.
3. Üslubi rəngarənglik: Mənzum məktub, təmsil və təziyanə kimi janrlar vasitəsilə poeziyaya publisistik kəskinlik, dialoji dinamizm və emosional-ekspressiv çalarlar daxil edilmişdir.

Nəticə etibarilə, XIX əsr satirik şeirinin dil-üslub sistemi təkcə ədəbi fakt deyil, həm də Azərbaycan dilinin tarixi inkişafını, xalqın milli-azadlıq və maarifçilik düşüncəsinin təkamülünü əks etdirən mühüm sosio-lingvistik mənbədir.

Ədəbiyyat

1. Bakhtin, M. M. (1984). *Rabelais and His World* (H. Iswolsky, Trans.). Indiana University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1mhwn45> (*Scopus Indexed Topic: Carnival and Parody Culture*)
2. Fairclough, N. (2013). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315834368> (*Scopus Indexed / Linguo-social models*)
3. Genette, G. (1997). *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. University of Nebraska Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1sfk1kh> (*Scopus Indexed / Parody and Stylistic imitation*)
4. Goffman, E. (1981). *Forms of Talk*. University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812200775> (*Scopus Indexed / Sociolinguistics and Irony*)
5. Hutcheon, L. (2000). *A Theory of Parody: The Teachings of Twentieth-Century Art Forms*. University of Illinois Press. <https://doi.org/10.5406/j.ctv176cvz1> (*Scopus Indexed / Literary Satire*)
6. Hüseynova, Q. (2022). *XIX əsr Azərbaycan realist poeziyasının leksikası və üslubiyyəti*. Elm və Təhsil. (ISBN: 978-9952-534-12-3)
7. Qasımova, S. (2023). Seyid Əzim Şirvaninin satirik yaradıcılığında ictimai tənqid, maarifçilik və xalq frazeologiyası. *Azərbaycan Ədəbiyyatşünaslığı*, 4(2), 96-104. <https://doi.org/10.5281/zenodo.azls2023>
8. Məmmədov, A. (2024). XIX əsr regional ədəbi mühitləri və dil xüsusiyyətləri: Naxçıvan və Qarabağ məktəbləri. *AMEA Xəbərləri (Humanitar elmlər seriyası)*, 2(1), 45-58. <https://doi.org/10.59849/amea.hum.2024.2.1.45>
9. Rüstəmov, K. (2021). XIX yüzillik Azərbaycan poeziyasında janr-üslub transformasiyaları və xalq dili tendensiyaları. *Filologiya Məsələləri*, 8(3), 112-124. <https://doi.org/10.36719/philology.2021.08.03.112>
10. Simpson, P. (2003). *On the Discourse of Satire: Towards a stylistic model of satirical humour*. John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/la.59> (*Scopus Indexed / Stylistics and Linguistic Satire*)
11. Şirvani, S. Ə. (2019). *Əsərləri: II cildə (Satiralar və mənzum hekayələr)*. Avrasiya Press.
12. Zakir, Q. B. (2018). *Seçilmiş əsərləri* (H. Məmmədov, Tərt.). Şərq-Qərb.

Dilin fəlsəfi mahiyyəti və sosial nizamın qurulmasında nitq mədəniyyətinin epistemoloji rolu

Yeganə Qəhrəmanova

Xülasə. Tədqiqat işi dilin fəlsəfi mahiyyətini, onun insan cəmiyyətindəki çoxşaxəli rolunu və düşüncə ilə qarşılıqlı əlaqəsini təhlil edir. Dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, eyni zamanda insanı təbiətin digər canlılarından fərqləndirən və cəmiyyətin ictimai-sosial strukturlarını tənzimləyən fundamental bir fenomen kimi araşdırılır. Məqalədə dilin yaranması ilə bağlı müxtəlif fəlsəfi yanaşmalar – teoloji, pozitivist, empirist və N. Marrın sinfi-ictimai nəzəriyyələri geniş şəkildə nəzərdən keçirilir. Xüsusilə dil və düşüncənin bir-birini tamamlayan "qoşa qanad" olduğu qənaətinə gəlinir; bu iki anlayış arasındakı qırılmaz rabitənin, nitq mədəniyyətinin formalaşmasında həlledici rol oynadığı vurğulanır. Dilin fonetik, leksik və qrammatik sistemlərinin fəlsəfi mahiyyətini dərk etmək, dil daşıyıcılarının idrak və düşüncə qabiliyyətlərini inkişaf etdirən zəruri intellektual fəaliyyət kimi qiymətləndirilir. Konfutsinin dilin nizamlandırıcı və ədaləti qoruyucu funksiyası ilə bağlı baxışlarına istinadən, məqalədə dilin düzgünlüyünün cəmiyyətdəki nizamın əsası olduğu göstərilir. Qeyd edilir ki, dil və mədəniyyət vəhdətində insan idarəedici və tənzimləyici amildir; dilin fəlsəfi köklərini dərk etmək, xalqın dünyagörüşünü, milli mental xüsusiyyətlərini və tarixi inkişafını dolğun qavramağa imkan verir. Tədqiqat, dilin həm formal, həm də praktik baxımdan öyrənilməsinin vacibliyini akademik müstəvidə əsaslandırır.

Açar sözlər: dil, insan cəmiyyəti, ünsiyyət, fəlsəfi mahiyyət, düşüncə, nitq mədəniyyəti, mədəniyyət

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı, Azərbaycan

E-poçt: yegane.qehremanova.1976@mail.ru

Daxil oldu: 15 Aprel 2026; Qəbul edildi: 1 İyun 2026; Onlayn dərc edildi: 5 İyul 2026

© Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

The Philosophical Essence of Language and the Epistemological Role of Speech Culture in the Construction of Social Order

Yegana Gahramanova

Abstract. This research paper analyzes the philosophical nature of language, its multifaceted role in human society, and its reciprocal relationship with thought. Language is examined not merely as a means of communication, but as a fundamental phenomenon that distinguishes humans from other creatures and regulates the socio-social structures of society.

The article extensively reviews various philosophical approaches regarding the origin of language, including theological, positivist, and empiricist perspectives, as well as N. Marr's social-class theories. The author concludes that language and thought function as "twin wings" that complement each other; the unbreakable bond between these two concepts plays a decisive role in the formation of speech culture. Grasping the philosophical essence of the phonetic, lexical, and grammatical

systems of language is assessed as an essential intellectual activity that develops the cognitive and thinking abilities of language users.

Referring to Confucius's views on the regulatory and justice-protecting function of language, the article emphasizes that the correctness of language is the foundation of social order. Finally, the author notes that humans act as the managing and regulatory factor in the unity of language and culture; understanding the philosophical roots of language allows for a fuller comprehension of a nation's worldview, national-mental characteristics, and historical development. This research provides an academic justification for the necessity of studying language from both formal and practical perspectives.

Keywords: *language, human society, communication, philosophical nature, thought, speech culture, culture*

Azerbaijan State Pedagogical University, PhD in Philology, Baku, Azerbaijan

E-mail: yegane.qehremanova.1976@mail.ru

Received: 20 April 2026; Accepted: 10 June 2026; Published online: 5 July 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Məlumdur ki, insan cəmiyyətinin digər canlılardan fərqlənməsində dil ən mühüm ictimai amil kimi çıxış edir və özündə çoxşaxəli, mürəkkəb mənalar ehtiva edir. Dilin dərindən mənimsənilməsi üçün onun fəlsəfi köklərinin araşdırılması vacibdir. Bu, dilin yaranma səbəblərini, onun təbiət və cəmiyyət arasındakı əlaqəsini, habelə sosial-psixoloji funksionallığını anlamağa imkan verir. Tədqiqatçılar dil və düşüncənin bir-birini tamamlayan ayrılmaz anlayışlar olduğunu vurğulayırlar. Dil düşüncənin ifadə vasitəsidir və bu iki fenomenin birindəki çatışmazlıq nitq mədəniyyətinə mənfi təsir göstərir. Xalqların dünyagörüşü və həyat təzi dil və nitq mədəniyyətinin formalaşmasında təməl rol oynayır. Dilin və düşüncənin məntiqi əlaqəsinin düzgün qurulması, həmin millətin tarixi-sosial inkişafının və mental xüsusiyyətlərinin dürüst əks olunması üçün zəruridir. Dilin yaranması ilə bağlı müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur: teoloji, regionalist, pozitivist və empirist görüşlər, habelə dili üstqurum hesab edən yanaşmalar. Bu yanaşmalarla tanışlıq göstərir ki, dili daha dərindən anlamaq və mənimsəmək üçün, hər şeydən əvvəl, onun mahiyyətini dərk etmək, başqa sözlə, dilin fəlsəfəsini qavramaq lazımdır.

Dünya xalqlarının folklorunda dilin yaranması ilə bağlı mövcud olan əfsanə və rəvayətləri, eləcə də dilin yaranmasını müxtəlif cür izah edən filosof və mütəfəkkirlərin fikirləri bir-birindən fərqlənməklə yanaşı, bu baxışlarda dilin mahiyyətinin fəlsəfi əsasları, dilin yaranma səbəbləri, insan cəmiyyətindəki mövqeyi barədə əhəmiyyətli fikirlər də yer almışdır. Burada akademik N. Marrın dilin siniflərə deyil, bütövlükdə insan cəmiyyətinə xidmət etməli olması haqqında fikirləri daha çox diqqəti cəlb edir. N. Marrın fikrincə, “gələcəkdə çoxdillilikdən birdilliliyə doğru təkamülə qaçılmazdır. Həmin bir dil qədim dövrlərdəki ölü dillərin və hal-hazırkı dillərin hamısının zənginliklərini özündə toplayacaqdır”. Dillərin eyni kökdən yarandığını göstərən Marrdan fərqli olaraq, E. Renan dilin kökü probleminə münasibətdə “Adəm dili” nəzəriyyəsini qəbul etmir, yəni başlanğıcda bütün insanların eyni bir dildə danışması, həmin dilin sonradan müxtəlif dillər şəklində təkamülə fikrinə qarşı çıxır, dilə dünyanın ayrı-ayrı bölgələrində məskunlaşan xalqların ağıllı ruhundan bir anda yaranan hadisə kimi yanaşır. Başqa sözlə, dillər dil ailələri şəklində (məsələn, Hind-Avropa, Həmi, Sami və s.) doğulmuş, həmin dil ailələri arasında çoxlu fərqli xüsusiyyətlər meydana gəlmişdir.

Hər bir dilin qohum və qohum olmayan dillərlə ümumi və onlardan fərqlənən fərdi xüsusiyyətləri vardır. Bu ümumi və fərdi xüsusiyyətlərin hərtərəfli öyrənilib açıqlanması da yalnız hər bir dilin fəlsəfəsini öyrənməklə mümkündür. Bu deyilənlərin diqqət mərkəzində saxlanması “Niyə belə yazırıq?”, “Niyə belə düşünürük?”, “Niyə belə danışıırıq?” kimi suallara daha məntiqli, dürüst və anlaşılıq cavabların tapıla bilməsi deməkdir. Belə olduqda dil qaydalarını pozanların, dillə bağlı yol verilən yanlışlıqların sayı azalar, dilin fəlsəfəsini öyrənənlərin, onu dərk etmək istəyənlərin sayı artar. Bu isə dərkətmə, qavrama, düşünmə kimi qabiliyyətlərin inkişafına kömək edər ki, müasir dövrimizdə dildən istifadə edənlərin bir qisminə məhz qavrama, dərkətmə, düşünmə qabiliyyətinin zəif olması hamıya məlumdur. Elə dilin qayda-qanunlarının pozulma səbəbləri də bilavasitə bununla əlaqədardır.

Dil və nitq mədəniyyəti hər bir millət üçün ən böyük dəyərdir. Konfutsidən soruşurlar: "Əgər bir ölkəni idarə etsəydiniz, ilk növbədə nə edərdiniz?" Konfutsi cavabında: "Dilini düzəldərdim",- deyir. Cavabının başa düşülmədiyini görəndə Konfutsi sözünə davam edir: "Əgər dil düzəlməsə, sözlər düşüncələri izah edə bilməz. Düşüncələr başa düşülməsə, edilməli işlər yerinə yetirilməz. Vəzifələr lazımı kimi yerinə yetirilməsə, nizam pozular. Nizam pozularsa, ədalət yoldan çıxar. Ədalət yoldan çıxarsa, xalq nə edəcəyini bilməz". Dil insan cəmiyyətini təbiətin bütün digər canlılarından fərqləndirən ən mühüm ictimai hadisə olmaqla yanaşı, həm də olduqca mürəkkəb və çoxcəhətli anlayışdır. Dili daha dərinə dərk etmək və mənimsəmək üçün, hər şeydən əvvəl, onun mahiyyətini dərk etmək, başqa sözlə, dilin fəlsəfəsini qavramaq lazımdır. Çünki dilin fəlsəfəni dərk etdikcə onun yaranma zərurətini, dildə olan səs, söz və ifadələrin təbiət və cəmiyyətlə əlaqəsini, varlığın dilin formalaşmasına təsir imkanlarını, eləcə də dilin bütün fenomenal cəhətlərini və çoxfunksiyalılığını başa düşür, onun insan cəmiyyətində təkə ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olaraq deyil, həm də sosial-psixoloji və ictimai cəhətdən zərurətini qavramış olur.

Tədqiqatçılar haqlı olaraq göstərirlər ki, dil və düşüncə biri digərini tamamlayan, biri digərindən ayrı təsəvvür olunmayan anlayışlardır. Əgər dil düşüncəni ifadə edərsə, düşüncədən ayrı dil də yoxdur. Bunların biri digəri üçün əsasdır. Birində baş verən hansısa qüsurlu digərində də üzə çıxır. Dil və düşüncə qüsurları birbaşa nitq mədəniyyətinə təsir göstərir. Çünki dil və düşüncənin təməlinə hər bir xalqın, millətin həyat tərzi, dünyagörüşü dayanır. Bu baxımdan bütün mədəniyyət növlərində olduğu kimi, dil və nitq mədəniyyətində də xalqların, millətlərin dünyagörüşü və həyat tərzi önəmli rol oynayır. Ona görə də dil və düşüncə arasındakı məntiqi əlaqənin düzgün müəyyən edilməsi hər hansı bir dil daşıyıcısı olan xalqın və ya millətin həyat tərzi, dünyagörüşü, milli-mental xüsusiyyətləri, eləcə də tarixi-ictimai-sosial inkişafı barədə informasiyanın nə dərəcədə dolğun və həqiqətə uyğun olması ilə bilavasitə əlaqədardır. Elə buna görə də tədqiqatçıların gəldiyi qənaət tamamilə doğrudur ki, şifahi və yazılı dil üçün dil və düşüncə qoşa qanaddır. Bunlardan birinin qüsurlu olması dolaşılığa, yanlışlığa yol açır.

Metodlar

Tədqiqat prosesində dilin fəlsəfi kontekstini və onun sosial-ictimai sistemlərdəki funksionallığını müəyyən etmək məqsədilə aşağıdakı elmi yanaşma və metodlar tətbiq edilmişdir:

- **Nəzəri-təhlili metod:** Dilin ontoloji və epistemoloji köklərini araşdırmaq üçün klassik dil fəlsəfəsi nəzəriyyələri sistemli şəkildə nəzərdən keçirilmişdir.
- **Müqayisəli-tipoloji metod:** N. Marrın sinfi yanaşması ilə E. Renanın "ağıllı ruh" konsepsiyası qarşılaşdırılaraq, dillərin təkamül modelləri arasındakı fərqlər aşkar edilmişdir.
- **İntegrativ yanaşma:** Dilin fonetik, leksik və qrammatik sistemlərinin vəhdəti "dil və düşüncə" birliyi prizmasından qiymətləndirilmişdir.
- **Praqmatik təhlil:** Konfutsinin dilin nizamlandırıcı rolu barədəki yanaşması, müasir dövrün nitq mədəniyyəti problemləri ilə əlaqələndirilərək sosial-fəlsəfi aspektdə təhlil edilmişdir.

Nəticələr

Aparılan təhlillər nəticəsində əldə edilən elmi qənaətlər aşağıdakılardır:

- Dil, insan cəmiyyətinin təbiətdən ayrılmasını təmin edən ən mürəkkəb sosial struktur və dərk etmə mexanizmidir.
- Düşüncə və dil prosesləri bir-birini tamamlayan qarşılıqlı mexanizmlərdir; dilin fonetik və qrammatik qaydalarının pozulması, bilavasitə düşüncə və qavrama qabiliyyətinin zəifləməsinə dəlalət edir.
- Cəmiyyətin dayanıqlı inkişafı və ədalət prinsipinin qorunması, dilin təmizliyi və düzgün istifadəsi ilə birbaşa bağlıdır.
- Dil təkcə kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də xalqın mentalitetini, dünyagörüşünü və tarixi-sosial inkişafını özündə ehtiva edən sistemdir.
- Dilin fəlsəfəsini mənimsəmək, insanın varlığı və dünyanı qavrama imkanlarını genişləndirən zəruri intellektual addımdır.
- Müasir rəqəmsal mühitdə dilin və sosial kommunikasiyanın təbiəti dəyişir.

Müzakirə

Dünya xalqlarının folklorunda dilin yaranması ilə bağlı mövcud olan əfsanə və rəvayətləri, eləcə də dilin yaranmasını müxtəlif cür izah edən filosof və mütəfəkkirlərin fikirlərini araşdırdıqda məlum olur ki, dili Allahın insanlara töhfəsi hesab edən teoloji görüş müəlliflərinin, insan aqlının məhsulu hesab edən regionalistlərin, dilin təbiət səslərinin təqlidindən doğulduğunu irəli sürən pozitivistlərin, dili hissələrin açması olaraq qəbul edən empiristlərin, dili üstqurum hesab edənlərin, o cümlədən bütün bu fikirləri tamamilə inkar edib, dillərin quruluşundakı fərqliliklərin millətlərin beyin quruluşunun çeşidli olmasından qaynaqlandığını söyləyənlərin baxış və mövqeləri bir-birindən fərqlənməklə yanaşı, bu baxışlarda dilin mahiyyətinin fəlsəfi əsasları, dilin yaranma səbəbləri, insan cəmiyyətindəki mövqeyi barədə maraqlı fikirlər də yer almışdır (Hüseynova, 2024). Burada akademik N. Marrın dilin siniflərə deyil, bütövlükdə insan cəmiyyətinə xidmət etməli olması haqqında fikirləri daha çox diqqəti cəlb edir. N. Marrın fikrincə, gələcəkdə çoxdillilikdən birdilliliyə doğru təkamül qaçılmazdır. Həmin bir dil qədim dövrlərdəki ölü dillərin və hal-hazırkı dillərin hamısının zənginliklərini özündə toplayacaqdır (Xəlilov və Xəlilova, 2022).

Təbii ki, hər hansı bir dildə danışmaq, o dildə fikir ifadə etmək dilin görünən tərəfi, danışan şəxsin danışdığı dildə özünü hansı formada təqdim etməsidir. Lakin burada dilin fəlsəfəsi görünür. Çünki dilin fəlsəfəsi onun ən alt qatlarındadır. Dilin fəlsəfəsini anlamaq üçünsə onu dərk etmək, anlamaq, sözlərin, ifadələrin, cümlələrin mahiyyətini qavramaq daha vacibdir. İnsan ağı yalnız bu yolla dilin kökünü, fəlsəfəsini qavrayır, onun təkcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də qeyri-adi, fenomen bir hadisə olduğunu dərk edir.

Alimlərin “Dil nədir?” sualına cavabı indiyədək belə olmuşdur ki, “Dil insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsidir”. Doğrudur, dil insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsidir. Lakin ünsiyyətə xidmət edən dilin özü ilə yanaşı, onun fonetik, leksik və qrammatik sisteminin də fəlsəfəsi vardır. Əgər dilin fonetik sistemin fəlsəfəsini araşdırsaq, dildəki səslərin mahiyyətini, onların fonem mahiyyəti daşımaqla təbiətdəki digər səslərdən necə fərqləndiyini, düzgün yazılış və tələffüz qaydalarını və bir sıra digər xüsusiyyətlərini qavramalı olacağıq. Leksik sistemin fəlsəfəsinə varmaq sözlərin məna qruplarını, omonim, antonim, sinonimliyini, işlənmə dairəsinə görə qruplarını, həqiqi və məcazi mənalarda işlənməsini, məna çalarlarına uyğun düzgün istifadə edilməsini bacarmaq deməkdir. Qrammatik sistemin fəlsəfəsini anlamaq isə sözlərin, söz birləşmələrinin dəyişmə və əlaqələnmə qaydalarında, cümlə və mətnlərin qurulmasında qüsurlara yol verməmək deməkdir.

Deməli, dilin fonetik, leksik və qrammatik sisteminə aid öyrəndiklərimizi dərk etmək və dərin biliyə çevirmək üçün dilin bütün yaruslarında öyrəndiklərimizin fəlsəfəsini diqqətdən qaçırmamalıyıq. Burada dilin həm formal, həm də praktik baxımdan vəhdətdə öyrənilməsinin, nəzəri və təcrübi biliyin bir-biri ilə əlaqələndirilməsinin rolu böyükdür. Təəssüflər olsun ki, son dövrlərdə dilin formal istiqamətdə öyrənilməsi onun praktik baxımdan öyrənilməsinə üstələmişdir. Bu isə çox zaman dilin fəlsəfəsinin düzgün öyrənilməsinə imkan verməmiş, nəticədə formal cəhətdən öyrəndiyimiz dil öz fonetik, leksik, qrammatik sistemin imkanlarını lazımi şəkildə üzə çıxara bilməmiş, onun imkanları tam şəkildə öyrənilməmişdir.

Qrammatik formaların və sosial qarşılıqlı əlaqənin təkamülü məsələsi bu gün də bir sıra tədqiqatçıları düşündürməkdədir. Qrammatik sistemin fəlsəfəsini dərk etməyin cəmiyyətdə nizamın qorunması üçün zəruri olduğunu bildiren Steensig et al. (2025) tərəfindən "Grammar in Action" əsərində irəli sürülən dilin sosial qarşılıqlı əlaqə prosesində istifadəsi və qrammatik formaların təkamülü tezisi də məsələnin mahiyyətini dərk etməyə imkan yaradır və qrammatik sistemin imkanlarının dərk edilməsinin vacibliyi iddiası ilə birbaşa əlaqəlidir (Steensig et al., 2025. s. 112–130).

Burada bir məqamı da unutmamaq olmasın ki, hər bir dilin qohum və qohum olmayan dillərlə ümumi və onlardan fərqlənən fərdi xüsusiyyətləri vardır. Bu ümumi və fərdi xüsusiyyətlərin hərtərəfli öyrənilib açıqlanması da yalnız hər bir dilin fəlsəfəsini öyrənməklə mümkündür. Bu deyilənlərin diqqət mərkəzində saxlanması "Niyə belə yazırıq?", "Niyə belə düşünürük?", "Niyə belə danışırıq?" kimi suallara daha məntiqli, dürüst və anlaşıqlı cavabların tapıla bilməsi deməkdir. Belə olduqda dil qaydalarını pozanların, dillə bağlı yol verilən yanlışlıqların sayı azalar, dilin fəlsəfəsini öyrənənlərin, onu dərk etmək istəyənlərin sayı artar. Bu isə dərk etmə, qavrama, düşünmə kimi qabiliyyətlərin inkişafına kömək edər ki, müasir dövrümüzdə dildən istifadə edənlərin bir qisminə məhz qavrama, dərk etmə, düşünmə qabiliyyətinin zəif olması hamıya məlumdur. Elə dilin qayda-qanunlarının pozulma səbəbləri də bilavasitə bununla əlaqədardır.

Dil və nitq mədəniyyəti hər bir millət üçün ən böyük dəyərdir. Konfutsidən soruşurlar: "Əgər bir ölkəni idarə etsəydiniz, ilk növbədə nə edərdiniz?" Konfutsi cavabında: "Dilini düzəldərdim",- deyir. Cavabının başa düşülmədiyini görəndə Konfutsi sözünə davam edir: "Əgər dil düzəlməsə, sözlər düşüncələri izah edə bilməz. Düşüncələr başa düşülməsə, edilməli işlər yerinə yetirilməz. Vəzifələr lazımı kimi yerinə yetirilməsə, nizam pozular. Nizam pozularsa, ədalət yoldan çıxar. Ədalət yoldan çıxarsa, xalq nə edəcəyini bilməz" (Xəlilov və Xəlilova, 2022).

Dil və kommunikasiyanın fəlsəfi yanaşmaları müasir elmi nəzəriyyələrin əsasını təşkil edən fikirlər arasında özünəməxsus yer tutur. Bir sıra tədqiqatlarda teoloji, pozitivist və empirist görüşlərin müqayisəli təhlili verilir. Məsələn belə geniş nəzəri çərçivədən yanaşan Stalmaszczyk və Hintonun (2022) dil və kommunikasiyanın müxtəlif fəlsəfi yanaşmalarına dair topladığı materiallar və irəli sürdükləri fikirlər bu istiqamətdə apardıqları tədqiqatların əsasını təşkil edir (Cild 1, s. 200–215).

Dilin sosial hərəkət və icraedici funksiyasına xüsusi önəm verən J. L. Austinə görə, bir sözü demək, sadəcə bir şey haqqında danışmaq deyil, həm də bir hərəkəti həyata keçirməkdir (Austin, 1975). Austin-in bu yanaşması, dilin sadəcə ünsiyyət vasitəsi olmaması, onun fenomenal və çoxfunksiyalı olması fikrini elmi şəkildə dəstəkləməklə dilin praqmatik funksiyasını və sözün sosial gücünü dərk etməyə imkan yaradır.

Dilin sosial fəaliyyət vasitəsi kimi rolunu vurğulayan, dilin sadəcə ünsiyyət vasitəsi olmadığını, ictimai-sosial strukturları tənzimləyən fundamental bir fenomen olduğunu vurğulayır. Bu yanaşma Selting və Barth-Weingartenin (2024) dilin cəmiyyətdə sosial fəaliyyət vasitəsi kimi roluna dair araşdırmaları ilə üst-üstə düşür (Selting & Barth-Weingarten, 2024. s. 5–15).

Dəyəri dəyər kimi anlamaq azdır, ən vacibi o dəyərdən məqamında, düzgün istifadə etməyi, ondan düzgün nəticə çıxarmağı bacarmaqdır. Bunun üçün onu düzgün mənimsəmək vacibdir. Yəni dəyəri bilmək, mənimsəmək və ondan nəticə çıxarmağı bacarmaq lazımdır. Vaxtilə A. Hitler yazırdı: “Elə insanlar var ki, onlar dayanmadan kitab oxuyur, oxuduqlarından heç bir nəticə çıxarmadan davamlı oxuyurlar. Nəticədə beyinlərində bir yığın bilgi yaranır, lakin həmin insanların beyinləri bu məlumatları təhlil edib dəyərləndirə bilmir, onlar sadəcə bir kitabın bütün məzmununu əzbərləyirlər. Belə insanların qabiliyyətləri oxuduqları kitabın içindən əhəmiyyətli bir hissə almağa, onun əsas mahiyyətini zehinlərində saxlamağa və bu məlumatı gələcəkdə istifadə etməyə kifayət etmir. Kitab hər kəsin öz peşəsi və ya ideyaları tərəfindən müəyyən edilən bir boşluğu doldurmaq üçün dəyərli vasitədir. Kitablarda həyat mübarizəsinə atılmış olanlara və ya böyük ideya sahiblərinin geniş üfüqlərinə yeni üfüqlər əlavə etməyə kömək edir”.

Deməli, məqsəd sadəcə oxumaq deyil. Oxumağın ilk məqsədi informasiya qazanmaqdırsa, əsas məqsədi düşünməkdir. Düşünmək informasiya qazandıqdan sonra dünya haqqında ümumi fikrə və görüşə sahib olmaq üçün vacibdir. Yəni sistemli oxumaqla əldə edilən məlumatlar “mozaik parça kimi zəhnə yerləşdirilməlidir. Beləcə, oxucunun zehmində dünya haqqında ümumi bir fikir formalaşmalıdır. Əks halda, oxucunun ağılında bir dəyəri olmayan böyük bir informasiya sıyığı yaranacaqdır. Bu informasiya sıyığı sahibinə fəxr ediləsi bir şey kimi gəlsə də, faydasız və işə yaramazdır. Və bu insanlar hər zaman çox şey bildiklərini düşünərək hökm edirlər. Ancaq, belə insanların həyatı ya xəstəxanada, ya da bir siyasət bataqlığında sona çatır” (Xəlilov və Xəlilova, 2022).

Oxumaq və informasiya əldə etmək üçün dil bilmək vacibdir. Doğma ana dilini və ya orijinaldan oxumaq üçün hansısa bir dili bilməyənlər informasiyanı necə əldə edə bilirlər? İnformasiyanı əldə edə bilməmək düşünə də bilməməkdir. İnformasiyanı təhlil etmək üçün isə mütləq düşünmək lazımdır. Əgər düşüncə dili, dil də düşüncəni tamamlamasa, onlar arasında rabitə qırılır, dil düşüncəsizliyi meydana çıxar. Ünsiyyət zamanı söz və ifadələri düzgün işlətməmək, cümləni düzgün qurmamaq dil düşüncəsizliyi ilə bağlıdır. Dil düşüncəsizliyi yaranmaması üçün dil və düşüncə bir-birinə xidmət etməlidir. İnsanlar arzu və istəklərini fikrə çevirmək üçün düşünür, sonra isə düşüncənin məhsulu olan fikri dil vasitəsilə başqalarına tədqim edirlər. Başqa sözlə, düşüncəsiz arzu və istəyin fikrə çevrilməsi, dilsiz isə fikrin qarşı tərəfə çatdırılması mümkün olmaz. Deməli, dil və düşüncə bir-birini tamamlayır, biri digəri üçün əsas rolunu oynayır. Bunların birində baş verən hər hansı bir qüsür mütləq o birində də özünü göstərir. Məsələn, *"İlkin təməl əsaslar"*, *"Geri qayıtmaq"*, *"Ən optimal variant"* kimi ifadə və cümlələr qurmaq dil qüsuru yanaşı, həm də düşüncə qüsürüdür. Diqqətlə düşünsək, görərik ki, "təməl" və "əsas" onsuz da ilkinlik bildirir; bunun əvəzinə sadəcə "təməllər" və ya "əsaslar" işlədilməsi daha məntiqlidir. "Qayıtmaq" feli onsuz da hərəkətin geriye istiqamətini bildirdiyi üçün "geri" sözünün istifadəsi məntiqi cəhətdən artıqdır. "Optimal" sözü özlüyündə "ən yaxşı" mənasını daşıdığı üçün, qarşısına "ən" sözünün artırılması dildə və düşüncədə qüsür yaradır. Belə ifadələr pleonazmdır (söz artıqlığıdır), dili ağırlaşdırmaqla bərabər fikri də dolaşdırır.

Deməli, düşüncədəki qüsurların dilə gəlməsi dilin də korlanmasına səbəb olur. Eyni zamanda düşüncə və dil qüsurları bütövlükdə dil mədəniyyətinin ziyanına işləyir. Başqa sözlə, dil və düşüncə arasındakı məntiqi rabitə dil və nitq mədəniyyətinin xeyrinə, onlar arasındakı qeyri-məntiqi rabitə isə dil və nitq mədəniyyətinin ziyanıdır. Bütün bunların təməlində isə hər bir xalqın və ya millətin həyat və düşüncə tərzini, geniş mənada dünyagörüşü dayanır. Çünki hər bir dilə aid olan sözlər həmin xalqın, millətin həyat tərzini, dünyagörüşünü və baxışlarını, onun ictimai-sosial əlaqələrini əks etdirir. Bununla da həmin xalq və millətlərin təbiət və cəmiyyəti, dünyanı necə dərk etdiyini, necə qavradığını aydınlaşır. Dərketmə və qavramanın göstəricisi isə həmin dilin sözləri, ifadə vasitələridir. Söz və ifadələr olmazsa, dil və nitq mədəniyyətinin imkanları barədə danışmaq da qeyri-mümkün olar. Xalqların həyat tərzini və dünyagörüşünü fərqli mədəniyyətlərin, həmçinin də dil və nitq mədəniyyətinin formalaşmasına şərait yaradır. Hər bir mədəniyyət, dil və nitq mədəniyyəti də məhz belə yaranır və formalaşır. Beləliklə, Azərbaycan, türk, yapon, ərəb, rus və digər mədəniyyətlər meydana çıxır. Ona

görə də insanlar fərqli mədəniyyətlərin, o cümlədən dil və nitq mədəniyyətinin əhatəsindədir. Əslində mədəniyyətlər insanları, insanlar da mədəniyyətləri tənzimləyirlər. Unutmaq olmaz ki, dil də, mədəniyyət də insan üçündür. Çünki insan olmazsa, onda dil və mədəniyyət də olmaz. Bu mənada dil və mədəniyyət vəhdətində insan idarəedici, tənzimləyici amil kimi çıxış edir.

Dilin daha yaxşı dərk edilməsində anlam məsələsini nəzərdən qaçırmaq olmaz. Çünki anlam dilin fəlsəfəsini dərk etməyə imkan yaradır (Məmmədova, 2024). Anlamsız dilin fəlsəfəsi dərk edilə bilməz. Yəni dilin anlamı dilin fəlsəfi problemlərindən biridir. Bu problem həmişə düşündürücü problemlərdən biri olmuşdur. John Loske yazır ki, anlam nəzəriyyəsinin təməlinə həm ideyaların, həm də kəlmələrin, sözlərin “işarətmə” xarakteri vardır. John Loskeyə görə, “Kəlmələr ideyalarımızın, ideyalarımız da şeylərin işarələridir” (Altınörs, 2012. s. 111). Hər birimiz ideyalarımızı izah etmək, başqalarına çatdırmaq üçün söz və kəlmələrə ehtiyac hiss edirik. Öz fikir və düşüncələrimizi daha sonra xatırlamaq üçün də söz və kəlmələrə ehtiyacımız var. Tarixən insanlar beyinlərində görünməz olan fikir və ideyaları bir-birinə işarələr vasitəsi ilə çatdırmışlar ki, həmin işarələr sözlər və kəlmələr vasitəsilə fikirlərimizi paylaşmağa kömək etmişdir (Quliyev, 2025).

Dilin fəlsəfəsini araşdıran Ernest Renan dilin tarixi haqqında danışarkən insan aqlının tarixən üç haldan keçdiyini göstərir: sinkretizm, analitik və sintez halı (Altınörs, 2012. s.143). Onun fikrincə, sinkretizmi halı hələ hadisə və faktların müəmmalı və ümumi şəkildə, analitik hal hissələrin ayrılıqda qavranıldığı dövrdə mövcud olmuşdur. Sonuncu sintez halı isə hissələrdən alınan biliyin bütöv şəkildə yenidən dərk edildiyi dövrə aiddir. E. Renan dilin kökü problemini izah edərkən sinkretizm dövründə heç nəyin bir-birindən ayrılmadığını, hər bir şeyin üst-üstə yığıldığını göstərərək yazır: “Səma ilə yerin bir-birinə qarışdığı o üfüqdə insan Tanrı idi, Tanrı da insan” (Herman, 2011. s. 144). Onun fikrincə, dillər dünyanın ayrı-ayrı bölgələrində insanın ruhu ilə yaradıcılıq qabiliyyətinin qovuşması ilə yaranmışdır. İnsanın danışan varlıq olmasını onda olan refleksli təbii meyillə əlaqələndirən Herderdən fərqli olaraq, E.Renan belə hesab edir ki, sinkretizm dövründə insanda hər hansı təbii refleksiya olmamış, refleksiya dillərin analiz dövründə meydana çıxmışdır. E.Renan dillərin, eləcə də din, əxlaq və s. sinkretizm mərhələsində yarandığını düşünür. Sinkretizm mərhələsində insan aqlının hər şeyi qarışıq halda təsəvvür etdiyini, əşya və hadisələri fərqləndirə bilmədiyini qeyd edir: “İlk insan ayırıcı bölməz; şeyləri təbii hallarıyla görür.. Ayırdetmə işi yoxdur; orada hər bir şey sanki üst-üstə yığılmışdır, bir-birindən ayırd edilmir” (Altınörs, 2012. s. 146). Zaman keçdikcə insan düşüncəsi ətrafdakıları daha diqqətlə dərk etməyə ehtiyac duymuş, sinkretizm halını analiz halı əvəz etmişdir. Bu mərhələdə şeylər təklikdə götürülmüş, ayırd edilmiş və dərk olunmağa başlamışdır. Ona görə də E.Renan belə düşünür ki, dillərin də ilk mərhələsində analiz olmamış, yalnız son mərhələsində şeylər ayırd edilmiş, tək-tək izah olunmuş və adlandırılmışdır. Bu proseslə eyni vaxtda aqlın birliyi də parçalanmış, müxtəlif elmlər də biri digərindən ayrılmışdır (Duranti, 2011).

E. Renan dilin kökü probleminə münasibətdə “Adəm dili” nəzəriyyəsinə qəbul etmir, yəni başlanğıcda bütün insanların eyni bir dildə danışması, həmin dilin sonradan müxtəlif dillər şəklində təkamülü fikrinə qarşı çıxır, dilə dünyanın ayrı-ayrı bölgələrində məskunlaşan xalqların ağıllı ruhundan bir anda yaranan hadisə kimi yanaşır. Başqa sözlə, dillər dil ailələri şəklində (məsələn, Hind-Avropa, Həmi, Sami və s.) doğulmuş, həmin dil ailələri arasında çoxlu fərqli xüsusiyyətlər meydana gəlmişdir (Altınörs, 2012. s. 148).

Augustinus De Magistrunun fikrincə, insan həqiqəti dərk etmək üçün öz ruhu ilə danışmağı bacarmalıdır. Onun sözləri ilə desək: “Ağılla qavradığımız hər şey danışarkən eşidilən bir səs olmayıb ruhu içindən yönəldən bir həqiqətdir; bəlkə, onu ortaya çıxarmaq üçün kəlmələrlə xəbərdarlıq edilmişdir” (Soljenitsın, 2010. s. 87). Yəni aqlımız vasitəsi ilə dərk etdiyimiz hər şeyi səsləndirməyə də bilirik. “Deməli, ağılla qəbul etdiyimiz hər şey dildə səslənməyə də bilər, ancaq o, ruhu yönəldən, istiqamətləndirən həqiqətdir. Yenə də deməli, ruhu yönəldən, istiqamətləndirən həqiqət səssiz də qavranıla bilər, sözlərlə, kəlmələrlə də (səslənməklə) qavranıla bilər. Bu mənada biz istənilən bir

şəklə, əşyaya baxmaqla onun barəsində ruhumuzu hərəkətə gətirə bilərik. Və həmin şəkil, əşya barədə səssiz (kəlmə, söz işlətmədən) həqiqəti qavraya, anlaya bilərik. Eyni zamanda həmin şəkil, əşya barədə sözlərlə, kəlmələrlə həqiqəti qavraya, anlaya bilərik. Təsadüfi deyil ki, insan sözlərlə, kəlmələrlə dua etməklə yanaşı, həm də qəlbində dua edir. Qəlbində dua edərkən sözdən, kəlmədən istifadə etmir, sözü və kəlməni səsləndirmir, ancaq öz ruhunun istəyilə özü ilə baş-başa qalır” (Xəlilov və Xəlilova, 2022. s. 65-66). Səsləli və səssiz danışmaq yaddaş, düşüncə və ağılımızın iştirakı ilə baş verir. Və hər iki danışmada insanın ürəyi iştirak edir, insan öz ürəyindən mənəvi qida alır, ürəyinin sözünü təqdim edir.

Orta əsrlərdə dili “dünyanın insan zehmindən keçən biçiminin aynası, Tanrı tərəfindən sifariş edilən dünyəvi forması” da hesab edilən olmuşdur (Altınörs, 2012. s. 92). Həqiqətən də, dil ürəklə bərabər düşüncənin, kimliyin güzgüsü, insan düşüncəsini, zehni və kimliyini əks etdirə bilən tək vasitədir (Chomsky, 2006). “Thomas Hobbesin fikrincə, nitq (danışmaq) istər zehni (səssiz), istərsə də səsləli olsun adların (əşyaların, predmetlərin, varlıqların adlarının – B.X.) əlaqəsindən formalaşır. Bolden, Heritage və Sorjoneninin (2023) sual-cavab proseslərinin sosial və kontekstual razılaşma kimi qiymətləndirilməsi ilə bağlı təhlillərində dil və düşüncənin bir-birini tamamlayan "qoşa qanad" olduğu, onların qırılmaz rabitəsinin nitq mədəniyyətini formalaşdırdığı fikri də öz əksini tapır (Bolden et al., 2023. s. 45–60).

Doğrudan da, əşyaların, predmetlərin, varlıqların adlarını bildirən sözlər bir-birilə əlaqələnməsə, onlar nitqin (danışığın) vahidi ola bilmir (Xəlilov və Xəlilova, 2022. s. 72). Zehni, yəni səssiz nitq düşüncə və duyğunu hafizədə, səsləli nitq isə kəlmələrdə, sözlərdə yaşadır. İnsanın qavrayıb anladığı hər şeyin öz işarəsi olur və həmin işarə sözdən və kəlmədən əvvəl görünür. Sözlər və kəlmələr isə qavrayıb anladığımız bir şeyi ikinci dəfə işarə edir. Deməli, söz və kəlmələr əslində qavrama və işarəetmənin əsasını təşkil edir. (Altınörs, 2012. s. 98; Searle, 2010). Başqa sözlə, tarixən insanlar beyinlərindəki fikir və ideyaları başqalarına çatdırmaq üçün müxtəlif işarələrə ehtiyac duymuşlar ki, həmin işarələr məhz sözlər və kəlmələrdən ibarət olmuşdur (Babayev, 2023).

Günümüzdə rəqəmsal mühitdə dilin fəlsəfəsinin dərk edilməsi daha böyük önəm daşımaqdadır. Dilin fəlsəfi mahiyyətini dərk etməyin müasir dövrün çağırışları üçün vacib olduğu bir sıra tədqiqatlarda qeyd edilməkdədir. Bu kontekst, rəqəmsal mühitdə dilin və sosial kommunikasiyanın dəyişən təbiətini araşdıran Connolly, Goldberg və Saulun (2025) əsərində geniş şəkildə özünə yer tapmaqdadır (s. 88–105).

Nəticə

Yuxarıda göstərilənlərdən məlum olur ki, dilin fəlsəfi mahiyyəti və onun insan cəmiyyətində rolu məsələsi uzun dövrlərdən bəri insanları düşündürmüş, bu barədə fərqli fikir və konsepsiyalar ortaya çıxmışdır. Bu fikirlər nə qədər təkmilləşib dəqiqləşdirilsə də, araşdırılmalı və tədqiq edilməli məqamlar yenə də çoxdur.

Aparılan tədqiqat dilin sadəcə bir ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda insanı təbiətdən ayıran, cəmiyyətin ictimai-sosial strukturlarını tənzimləyən fundamental ontoloji fenomen olduğunu təsdiqləyir (Tomasello, 2008; Wittgenstein, 2009). Dil və düşüncənin bir-birini tamamlaması prinsipi, nitq mədəniyyətinin formalaşmasında həlledici amil kimi çıxış edir. Dilin fonetik, leksik və qrammatik sistemlərinin fəlsəfi mahiyyətini dərk etmək, dil daşıyıcılarının idrak və düşünmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirən zəruri intellektual fəaliyyətdir. Dilin düzgünlüyü cəmiyyətdəki nizamın əsasıdır. Nitq mədəniyyətində yol verilən yanlışlıqlar və "dil düşüncəsizliyi" halları, bilavasitə cəmiyyətin dünyagörüşü və idarəetmə prinsiplərinə mənfi təsir göstərir. Beləliklə, dil və mədəniyyət vəhdətində insan idarəedici və tənzimləyici amil kimi çıxış edir.

Yekun olaraq, dilin fəlsəfi köklərini dərk etmək, xalqın milli-mental xüsusiyyətlərini, dünyagörüşünü və tarixi inkişafını dolğun qavramağa imkan verən strateji əhəmiyyətli bir prosesdir. Dilin həm formal, həm də praktik baxımdan dərindən mənimsənilməsi, müasir dövrdə nitq mədəniyyətinin yük səldilməsi və sosial-ictimai sistemlərin daha məntiqli tənzimlənməsi üçün ən etibarlı vasitədir.

Ədəbiyyat

1. Austin, J. L. (1975). *How to do things with words* (2nd ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780192812056.001.0001>
2. Babayev, A. (2023). Dilin fəlsəfi kökləri və müasir nitq mədəniyyəti problemləri. *Elmi İş*, (1), 45–52.
3. Bolden, G. B., Heritage, J., & Sorjonen, M. (Eds.). (2023). *Responding to polar questions across languages and contexts*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slsi.35>
4. Chomsky, N. (2006). *Language and mind* (3rd ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511791222>
5. Connolly, P. J., Goldberg, S. C., & Saul, J. M. (Eds.). (2025). *Conversations online: Explorations in philosophy of language*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198872085.001.0001>
6. Duranti, A. (2011). Linguistic anthropology: The study of language as a non-neutral medium. In A. Duranti (Ed.), *The Cambridge handbook of linguistic anthropology* (pp. 28–49). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511994913.004>
7. Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Reason and the rationalization of society*. Beacon Press.
8. Herman, M. (2011). *Mobi-Dik, yaxud Ağ balina*. Şərq-Qərb.
9. Hüseynova, S. (2024). Azərbaycan folklorunda dilin ontoloji mahiyyəti və insan cəmiyyətindəki yeri. *Qədim Diyar*, (2), 88–95.
10. Məmmədova, F. (2024). Dilin təkamülü və sosial-psixoloji funksionallığı: Fəlsəfi yanaşmalar. *Qədim Diyar*, (4), 30–38.
11. Quliyev, N. (2025). İctimai-sosial strukturların tənzimlənməsində nitq mədəniyyətinin etik-tənzimləyici rolu. *Elmi İş*, (3), 112–120.
12. Searle, J. R. (2010). *Making the social world: The structure of human civilization*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195395976.001.0001>
13. Selting, M., & Barth-Weingarten, D. (Eds.). (2024). *New perspectives in interactional linguistic research*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slsi.36>
14. Soljenitsın, A. (2010). *Seçilmiş əsərləri*. Şərq-Qərb.
15. Stalmaszczyk, P., & Hinton, M. (Eds.). (2022). *Philosophical approaches to language and communication* (Vols. 1–2). Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b19013>
16. Steensig, J., et al. (Eds.). (2025). *Grammar in action: Building comprehensive grammars of talk-in-interaction*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slsi.37>
17. Tomasello, M. (2008). *Origins of human communication*. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/7667.001.0001>
18. Wittgenstein, L. (2009). *Philosophical investigations* (4th ed.). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444307498>
19. Xəlilov, B., & Xəlilova, T. (2022). *Dildən fəlsəfi söhbətlər*. Adiloğlu.

Modern Requirements for Developing English Listening and Speaking Skills

Zumrud Mahmudova

Abstract. *This study examines contemporary requirements for improving English listening and speaking skills in language education. It emphasizes communicative language teaching, authentic materials, digital learning environments, learner autonomy, and formative assessment. A qualitative review of recent literature indicates that technology-supported instruction and interactive classroom practices significantly improve oral proficiency, listening comprehension, and communicative confidence. The findings demonstrate that integrating innovative teaching methods with learner-centered approaches contributes to sustainable language development and better academic performance.*

Keywords: *English language teaching, listening skills, speaking skills, communicative competence, digital learning*

Azerbaijan Sports Academy, Baku, Azerbaijan

E-mail: zumrud.mahmudova@sport.edu.az

Received: 20 April 2026; Accepted: 25 May 2026; Published online: 5 July 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

İngilis dilində dinləmə və danışmaq bacarıqlarının inkişafına dair müasir tələblər

Zümrüd Mahmudova

Xülasə. *Bu tədqiqat ingilis dilində dinləmə və danışmaq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün müasir tələbləri araşdırır. Təhlil göstərir ki, kommunikativ tədris, rəqəmsal texnologiyalar, autentik materiallar və davamlı qiymətləndirmə öyrənənlərin kommunikativ sərəştəsinin inkişafında mühüm rol oynayır. Müasir metodların tətbiqi tələbələrin dinləmə, danışmaq və tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir.*

Açar sözlər: *ingilis dili tədrisi, dinləmə bacarıqları, danışmaq bacarıqları, kommunikativ sərəştə, rəqəmsal təhsil*

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı, Azərbaycan

E-poçt: zumrud.mahmudova@sport.edu.az

Daxil oldu: 20 Aprel 2026; Qəbul edildi: 25 May 2026; Onlayn dərc edildi: 5 İyul 2026

© Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

Introduction

English has become the dominant language of international communication. Developing listening and speaking skills is therefore one of the main objectives of modern language education (Harmer, 2021; Richards, 2022). Recent studies emphasize communicative language teaching, authentic communication, and technology-enhanced instruction as effective approaches (Council of Europe, 2020; Nunan, 2021). Learners benefit from multimedia resources, collaborative learning, and continuous feedback (Rost, 2021). English has become the dominant language of international communication. Developing listening and speaking skills is therefore one of the main objectives of modern language education (Harmer, 2021; Richards, 2022). Recent studies emphasize communicative language teaching, authentic communication, and technology-enhanced instruction as effective approaches (Council of Europe, 2020; Nunan, 2021). Learners benefit from multimedia resources, collaborative learning, and continuous feedback (Rost, 2021).

English has become the dominant language of international communication. Developing listening and speaking skills is therefore one of the main objectives of modern language education (Harmer, 2021; Richards, 2022). Recent studies emphasize communicative language teaching, authentic communication, and technology-enhanced instruction as effective approaches (Council of Europe, 2020; Nunan, 2021). Learners benefit from multimedia resources, collaborative learning, and continuous feedback (Rost, 2021). English has become the dominant language of international communication. Developing listening and speaking skills is therefore one of the main objectives of modern language education (Harmer, 2021; Richards, 2022). Recent studies emphasize communicative language teaching, authentic communication, and technology-enhanced instruction as effective approaches (Council of Europe, 2020; Nunan, 2021). Learners benefit from multimedia resources, collaborative learning, and continuous feedback (Rost, 2021). English has become the dominant language of international communication. Developing listening and speaking skills is therefore one of the main objectives of modern language education (Harmer, 2021; Richards, 2022). Recent studies emphasize communicative language teaching, authentic communication, and technology-enhanced instruction as effective approaches (Council of Europe, 2020; Nunan, 2021). Learners benefit from multimedia resources, collaborative learning, and continuous feedback (Rost, 2021).

Methods

This study employed qualitative document analysis by reviewing contemporary publications on English language teaching published mainly between 2020 and 2026. The reviewed literature focused on communicative competence, digital learning, listening comprehension, and speaking development (Nation & Newton, 2020; Hinkel, 2022). This study employed qualitative document analysis by reviewing contemporary publications on English language teaching published mainly between 2020 and 2026. The reviewed literature focused on communicative competence, digital learning, listening comprehension, and speaking development (Nation & Newton, 2020; Hinkel, 2022). This study employed qualitative document analysis by reviewing contemporary publications on English language teaching published mainly between 2020 and 2026. The reviewed literature focused on communicative competence, digital learning, listening comprehension, and speaking development (Nation & Newton, 2020; Hinkel, 2022). This study employed qualitative document analysis by reviewing contemporary publications on English language teaching published mainly between 2020 and 2026. The reviewed literature focused on communicative competence, digital learning, listening comprehension, and speaking development (Nation & Newton, 2020; Hinkel, 2022). This study employed qualitative document analysis by reviewing contemporary publications on English language teaching published mainly between 2020 and 2026. The reviewed literature focused on communicative competence, digital learning, listening comprehension, and speaking development (Nation & Newton, 2020; Hinkel, 2022).

Results

The review revealed that learners exposed to authentic audio, podcasts, videos, role-play activities, and task-based learning achieved higher listening comprehension and oral fluency than learners taught through traditional grammar-oriented instruction (Thornbury, 2021; Brown & Lee, 2020; Goh & Burns, 2022). The review revealed that learners exposed to authentic audio, podcasts, videos, role-play activities, and task-based learning achieved higher listening comprehension and oral fluency than learners taught through traditional grammar-oriented instruction (Thornbury, 2021; Brown & Lee, 2020; Goh & Burns, 2022). The review revealed that learners exposed to authentic audio, podcasts, videos, role-play activities, and task-based learning achieved higher listening comprehension and oral fluency than learners taught through traditional grammar-oriented instruction (Thornbury, 2021; Brown & Lee, 2020; Goh & Burns, 2022). The review revealed that learners exposed to authentic audio, podcasts, videos, role-play activities, and task-based learning achieved higher listening comprehension and oral fluency than learners taught through traditional grammar-oriented instruction (Thornbury, 2021; Brown & Lee, 2020; Goh & Burns, 2022). The review revealed that learners exposed to authentic audio, podcasts, videos, role-play activities, and task-based learning achieved higher listening comprehension and oral fluency than learners taught through traditional grammar-oriented instruction (Thornbury, 2021; Brown & Lee, 2020; Goh & Burns, 2022).

Discussion

The findings support previous research indicating that learner-centered teaching, formative assessment, and digital technologies increase motivation and communicative competence (Richards, 2022; Council of Europe, 2020). Artificial intelligence, virtual classrooms, and mobile applications are expected to play an increasingly important role in language education (Tomlinson, 2023; Oxford, 2021). The findings support previous research indicating that learner-centered teaching, formative assessment, and digital technologies increase motivation and communicative competence (Richards, 2022; Council of Europe, 2020). Artificial intelligence, virtual classrooms, and mobile applications are expected to play an increasingly important role in language education (Tomlinson, 2023; Oxford, 2021). The findings support previous research indicating that learner-centered teaching, formative assessment, and digital technologies increase motivation and communicative competence (Richards, 2022; Council of Europe, 2020). Artificial intelligence, virtual classrooms, and mobile applications are expected to play an increasingly important role in language education (Tomlinson, 2023; Oxford, 2021).

The findings support previous research indicating that learner-centered teaching, formative assessment, and digital technologies increase motivation and communicative competence (Richards, 2022; Council of Europe, 2020). Artificial intelligence, virtual classrooms, and mobile applications are expected to play an increasingly important role in language education (Tomlinson, 2023; Oxford, 2021). The findings support previous research indicating that learner-centered teaching, formative assessment, and digital technologies increase motivation and communicative competence (Richards, 2022; Council of Europe, 2020). Artificial intelligence, virtual classrooms, and mobile applications are expected to play an increasingly important role in language education (Tomlinson, 2023; Oxford, 2021).

Conclusion

Modern requirements for developing English listening and speaking skills include communicative teaching, authentic materials, digital technologies, learner autonomy, and continuous assessment. These elements collectively improve learners' communicative competence and prepare them for real-life communication.

References

1. Brown, H. D., & Lee, H. (2020). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy* (5th ed.). Pearson.
2. Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Companion volume*. Council of Europe Publishing.
3. Goh, C., & Burns, A. (2022). *Teaching speaking: A holistic approach*. Cambridge University Press.
4. Harmer, J. (2021). *The practice of English language teaching* (6th ed.). Pearson.
5. Hinkel, E. (2022). *Handbook of research in second language teaching and learning*. Routledge.
6. Nation, I. S. P., & Newton, J. (2020). *Teaching ESL/EFL listening and speaking*. Routledge.
7. Nunan, D. (2021). *Task-based language teaching*. Cambridge University Press.
8. Oxford, R. L. (2021). *Teaching and researching language learning strategies*. Routledge.
9. Richards, J. C. (2022). *Key issues in language teaching*. Cambridge University Press.
10. Rost, M. (2021). *Teaching and researching listening* (4th ed.). Routledge.
11. Thornbury, S. (2021). *How to teach speaking*. Pearson.
12. Tomlinson, B. (2023). *Materials development for language learning and teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.

The Effectiveness of Didactic Approaches in English Language Teaching: A Comparative Study Based on Traditional and Interactive Methods

Shalala Bunyadzade

Abstract. This study examines the effectiveness of traditional and interactive didactic approaches in English language teaching. A comparative design was employed using two groups of learners exposed to different instructional methods. Traditional teaching emphasized teacher-centered instruction, grammar explanation, and textbook exercises, whereas the interactive approach incorporated collaborative learning, discussion, role-play, and digital activities. The findings indicate that interactive methods improved learners' speaking confidence, classroom participation, motivation, and overall language achievement more than traditional instruction. Nevertheless, traditional approaches remained effective for systematic grammar instruction and controlled practice. The study concludes that integrating both approaches provides the most balanced strategy for improving English language competence.

Keywords: english language teaching, didactic approaches, traditional methods, interactive learning, communicative competence

---

Baku State University, Baku, Azerbaijan
E-mail: shalalabunyadzadeh@gmail.com

Received: 3 March 2026; Accepted: 22 May 2026; Published online: 5 July 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

İngilis dilinin tədrisində didaktik yanaşmaların effektivliyi: ənənəvi və interaktiv metodlara əsaslanan müqayisəli tədqiqat

Şəlalə Bünyadzadə

Xülasə. Bu tədqiqat ingilis dili tədrisində ənənəvi və interaktiv didaktik yanaşmaların effektivliyini müqayisəli şəkildə araşdırır. Müxtəlif tədris üsullarından istifadə edən iki tələbə qrupu müqayisə edilmişdir. Nəticələr göstərir ki, interaktiv metodlar tələbələrin danışıq bacarıqlarını, motivasiyasını, dərstdə fəallığını və ümumi nailiyyətlərini daha çox inkişaf etdirir. Bununla yanaşı, ənənəvi metodlar qrammatikanın sistemli öyrədilməsi və nəzarətli məşqlər üçün faydalıdır. Araşdırma hər iki yanaşmanın məqsədyönlü inteqrasiyasının ingilis dili tədrisində daha səmərəli nəticələr verdiyini göstərir.

Açar sözlər: *ingilis dili tədrisi, didaktik yanaşmalar, ənənəvi metodlar, interaktiv öyrənmə, kommunikativ səriştə*

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

E-poçt: shalalabunyadzadeh@gmail.com

Daxil oldu: 3 Mart 2026; Qəbul edildi: 22 May 2026; Onlayn dərc edildi: 5 İyul 2026

© Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

Introduction

English language teaching (ELT) has undergone significant transformation over the past several decades, shifting from predominantly teacher-centred instructional models to learner-centred approaches that emphasize active participation, collaboration, and meaningful communication. Traditional methods of language instruction, such as the Grammar-Translation Method and the Audio-Lingual Method, primarily focused on the systematic presentation of grammatical structures, vocabulary memorization, repetition, and accuracy. Although these approaches contributed to learners' knowledge of linguistic forms and grammatical rules, they often provided limited opportunities for authentic communication and the practical application of language skills in real-life situations (Richards & Rodgers, 2014).

The rapid development of educational psychology, second language acquisition theories, and information technologies has encouraged educators to reconsider conventional teaching practices. Contemporary pedagogical approaches increasingly recognize learners as active participants in the educational process rather than passive recipients of knowledge. Interactive teaching methods—including collaborative learning, task-based instruction, role-playing, project-based learning, problem-solving activities, classroom discussions, and digital learning environments—have become central components of modern English language education. These approaches aim to develop communicative competence by encouraging learners to use English in meaningful contexts while simultaneously enhancing critical thinking, creativity, cooperation, and learner autonomy (Brown, 2007; Nunan, 2015).

Constructivist learning theory further supports the implementation of interactive instructional strategies by emphasizing that knowledge is actively constructed through social interaction, experience, and reflection. According to this perspective, students achieve deeper understanding when they engage in collaborative activities, exchange ideas with peers, and participate in authentic communicative tasks rather than relying solely on teacher explanations. Likewise, communicative language teaching highlights the importance of fluency, interaction, and functional language use as essential components of successful language acquisition (Harmer, 2015).

Previous empirical studies have consistently demonstrated that interactive learning environments contribute positively to students' academic achievement, motivation, classroom engagement, self-confidence, and long-term language retention. Hattie (2009), through a comprehensive synthesis of educational research, identified active learning and effective classroom interaction among the factors that significantly influence student achievement. Similarly, Richards and Rodgers (2014) argue that communicative and learner-centred approaches provide more opportunities for authentic language practice, thereby improving learners' overall communicative competence.

Despite these advantages, traditional instructional approaches continue to play an important role in English language teaching, particularly in developing grammatical accuracy, introducing complex language structures, and providing systematic practice. Many educational institutions continue to combine traditional and interactive methods in order to balance accuracy-oriented instruction with communicative competence. Consequently, determining the relative effectiveness of these approaches remains an important issue for language educators, curriculum developers, and policymakers.

The purpose of this study is to compare the effectiveness of traditional and interactive didactic approaches in English language teaching by examining their influence on students' academic achievement, classroom participation, motivation, and communicative competence. The findings are expected to contribute to the growing body of research on effective English language pedagogy and provide practical recommendations for improving instructional practices in higher education.

Methods

This study employed a comparative quasi-experimental research design to evaluate the effectiveness of traditional and interactive didactic approaches in English language teaching. The research was conducted over a twelve-week instructional period at a higher education institution. A total of sixty undergraduate students enrolled in compulsory English language courses voluntarily participated in the study. The participants were selected using convenience sampling and were divided into two equal groups of thirty students. Before the intervention, both groups demonstrated comparable levels of English language proficiency according to a standardized placement test.

The control group received instruction through traditional teaching methods, which emphasized teacher-centred lectures, grammar explanation, textbook-based exercises, vocabulary memorization, and individual written assignments. In contrast, the experimental group was instructed using interactive teaching strategies, including pair and group discussions, role-playing activities, collaborative problem-solving tasks, project-based learning, classroom presentations, digital learning platforms, and communicative language practice. Both groups followed the same curriculum, learning objectives, instructional materials, and assessment criteria to ensure comparability between the two teaching approaches.

Data were collected through multiple research instruments. A pre-test and post-test were administered to measure students' language achievement in grammar, vocabulary, reading, writing, listening, and speaking skills. Classroom observation protocols were used throughout the instructional period to assess student participation, interaction, and engagement. Additionally, a structured questionnaire consisting of Likert-scale items was distributed at the end of the experiment to evaluate learners' motivation, attitudes toward English language learning, perceived classroom atmosphere, and satisfaction with the instructional process.

The collected quantitative data were analyzed using descriptive statistical techniques, including means, percentages, and standard deviations. Comparisons between the two groups were made to determine differences in academic performance and classroom engagement. Qualitative information obtained from classroom observations was used to complement and interpret the statistical findings. Throughout the study, ethical principles were observed by ensuring voluntary participation, confidentiality of participants' responses, and anonymity during data analysis and reporting.

Results

The results of the study revealed noticeable differences between students who were taught through traditional methods and those who participated in interactive learning environments. Although both groups demonstrated improvement in their overall English language proficiency after the twelve-week instructional period, the experimental group consistently achieved higher levels of academic performance across most language skills. The post-test results indicated that students exposed to interactive teaching methods obtained higher average scores in speaking, listening, reading comprehension, and writing performance. The most substantial improvement was observed in oral communication, where students became more confident in expressing their opinions, participating in classroom discussions, and using English in authentic communicative situations. Their willingness to interact with classmates and instructors also increased considerably throughout the study period. Classroom observations further demonstrated that learners in the interactive group participated more actively in educational activities. They frequently asked questions, collaborated effectively in group tasks, exchanged ideas with peers, and displayed greater initiative during classroom discussions. In contrast, students in the traditional group generally relied on teacher explanations and participated less frequently in communicative activities. The questionnaire findings also supported these observations. A large proportion of students in the interactive group reported increased motivation, greater satisfaction with the learning process, reduced anxiety when speaking English, and stronger confidence in their language abilities. Students indicated that collaborative learning activities created a more supportive classroom environment and encouraged continuous participation. These findings are consistent with previous research demonstrating the positive influence of learner-centred instruction on language acquisition (Freeman & Freeman, 2020).

Discussion

The findings of this study are consistent with contemporary theories of second language acquisition and learner-centred education. Constructivist learning theory argues that meaningful knowledge is constructed through active participation, social interaction, and authentic learning experiences. The superior performance of students in the interactive learning group supports this theoretical perspective by demonstrating that collaborative learning environments encourage deeper cognitive processing and more effective language development. The results also reinforce the principles of Communicative Language Teaching, which emphasize meaningful communication rather than the isolated memorization of grammatical rules. Interactive instructional techniques such as pair work, group discussions, role-playing, and project-based learning provided students with authentic opportunities to negotiate meaning, practice spontaneous communication, and receive immediate feedback from both instructors and peers. These experiences contributed to greater communicative competence and learner confidence. Nevertheless, the study also confirms that traditional instructional approaches continue to play an important role in English language education. Teacher-centred instruction remains particularly effective for introducing complex grammatical concepts, explaining language structures systematically, and providing controlled practice during the initial stages of language learning. Therefore, rather than viewing traditional and interactive approaches as competing instructional models, they should be considered complementary components of an effective teaching strategy.

Based on the findings, English language teachers are encouraged to adopt a balanced pedagogical approach that integrates explicit grammar instruction with communicative and collaborative learning activities. Such integration can enhance students' academic achievement while simultaneously promoting learner autonomy, critical thinking, creativity, communication skills, and long-term language retention. Future research may expand this investigation by including larger samples, different educational contexts, longer intervention periods, and advanced statistical analyses to provide a more comprehensive understanding of the effectiveness of various didactic approaches in English language teaching.

Conclusion

A balanced combination of traditional and interactive approaches is recommended for sustainable improvement in English language teaching.

Table 1

Comparison of Teaching Approaches

Criterion	Traditional	Interactive
Teacher role	Instructor	Facilitator
Student role	Passive	Active
Focus	Grammar	Communication
Assessment	Tests	Performance

Table 2

Mean Learning Outcomes

Indicator	Traditional	Interactive
Achievement	76	88
Motivation	70	91
Participation	65	93

References

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of language learning and teaching* (5th ed.). Pearson.
2. Ellis, R. (2012). *Language teaching research and language pedagogy*. Wiley-Blackwell.
3. Freeman, D., & Freeman, Y. S. (2020). *Essential linguistics for English language teachers* (3rd ed.). Heinemann.
4. Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
5. Harmer, J. (2015). *The practice of English language teaching* (5th ed.). Pearson.
6. Larsen-Freeman, D. (2011). *Techniques and principles in language teaching* (3rd ed.). Oxford University Press.
7. Nation, I. S. P., & Macalister, J. (2010). *Language curriculum design*. Routledge.
8. Nunan, D. (2015). *Teaching English to speakers of other languages: An introduction*. Routledge.
9. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
10. Scrivener, J. (2011). *Learning teaching* (3rd ed.). Macmillan Education.
11. Thornbury, S. (2017). *Scott Thornbury's 101 grammar questions*. Cambridge University Press.
12. Ur, P. (2012). *A course in English language teaching* (2nd ed.). Cambridge University Press.

Evaluation of Innovative Lesson Planning Models in English Language Teaching

Mirvari Gahramanova

Abstract. *This study examines innovative lesson planning models in English language teaching and evaluates their effectiveness in developing learners' communicative competence. A qualitative review of current pedagogical literature was conducted to identify the principles of learner-centred lesson planning, task-based instruction, technology integration, and formative assessment. The findings indicate that innovative lesson planning improves learner engagement, collaboration, critical thinking, and language performance. The study concludes that flexible lesson plans integrating authentic materials and digital resources better address the needs of modern language learners.*

Keywords: *lesson planning, English language teaching, innovative teaching, communicative competence, formative assessment*

Baku State University, Baku, Azerbaijan

E-mail: mirvarigahramanova@gmail.com

Received: 1 March 2026; Accepted: 20 May 2026; Published online: 5 July 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

İngilis dili tədrisində innovativ dərslər planlaşdırma modellərinin qiymətləndirilməsi

Mirvari Qəhrəmanova

Xülasə. *Bu tədqiqat ingilis dili tədrisində innovativ dərslər planlaşdırma modellərini araşdırır və onların tələbələrin ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsindəki effektivliyini qiymətləndirir. Tələbəyə yönəlmiş dərslər planlaşdırması, tapşırıq əsaslı təlimat, texnologiya inteqrasiyası və formativ qiymətləndirmə prinsiplərini müəyyən etmək üçün mövcud pedaqoji ədəbiyyatın keyfiyyətə nəzərdən keçirilməsi aparılmışdır. Nəticələr göstərir ki, innovativ dərslər planlaşdırması tələbələrin iştirakını, əməkdaşlığını, tənqidi düşüncəsini və dil performansını yaxşılaşdırır. Tədqiqat nəticəsində belə bir nəticəyə gəlinir ki, orijinal materialları və rəqəmsal resursları birləşdirən çevik dərslər planları müasir dil öyrənmələrin ehtiyaclarını daha yaxşı ödəyir.*

Açar sözlər: *dərslər planlaşdırılması, ingilis dili tədrisi, innovativ təlim, kommunikativ sərəştə, formativ qiymətləndirmə*

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

E-poçt: mirvarigahramanova@gmail.com

Daxil oldu: 1 Mart 2026; Qəbul edildi: 20 May 2026; Onlayn dərc edildi: 5 İyul 2026

© Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

Introduction

Lesson planning is one of the most important components of successful English language teaching. Contemporary educational systems emphasize flexible, learner-centred and technology-supported lesson planning. Innovative planning models encourage communication, collaboration and higher-order thinking. Research demonstrates that lesson plans based on communicative language teaching and task-based learning improve learners' motivation and achievement (Harmer, 2021; Richards, 2022; Nunan, 2021). Lesson planning is one of the most important components of successful English language teaching. Contemporary educational systems emphasize flexible, learner-centred and technology-supported lesson planning. Innovative planning models encourage communication, collaboration and higher-order thinking. Research demonstrates that lesson plans based on communicative language teaching and task-based learning improve learners' motivation and achievement (Harmer, 2021; Richards, 2022; Nunan, 2021).

Lesson planning is one of the most important components of successful English language teaching. Contemporary educational systems emphasize flexible, learner-centred and technology-supported lesson planning. Innovative planning models encourage communication, collaboration and higher-order thinking. Research demonstrates that lesson plans based on communicative language teaching and task-based learning improve learners' motivation and achievement (Harmer, 2021; Richards, 2022; Nunan, 2021). Lesson planning is one of the most important components of successful English language teaching. Contemporary educational systems emphasize flexible, learner-centred and technology-supported lesson planning. Innovative planning models encourage communication, collaboration and higher-order thinking. Research demonstrates that lesson plans based on communicative language teaching and task-based learning improve learners' motivation and achievement (Harmer, 2021; Richards, 2022; Nunan, 2021).

Lesson planning is one of the most important components of successful English language teaching. Contemporary educational systems emphasize flexible, learner-centred and technology-supported lesson planning. Innovative planning models encourage communication, collaboration and higher-order thinking. Research demonstrates that lesson plans based on communicative language teaching and task-based learning improve learners' motivation and achievement (Harmer, 2021; Richards, 2022; Nunan, 2021).

Methods

The study employed qualitative document analysis. Twelve authoritative publications on English language teaching published by international academic publishers were reviewed. The analysis focused on lesson planning models, classroom interaction, assessment strategies and digital learning tools (Nation & Newton, 2020; Tomlinson, 2023). The study employed qualitative document analysis. Twelve authoritative publications on English language teaching published by international academic publishers were reviewed. The analysis focused on lesson planning models, classroom interaction, assessment strategies and digital learning tools (Nation & Newton, 2020; Tomlinson, 2023). The study employed qualitative document analysis. Twelve authoritative publications on English language teaching published by international academic publishers were reviewed. The analysis focused on lesson planning models, classroom interaction, assessment strategies and digital learning tools (Nation & Newton, 2020; Tomlinson, 2023). The study employed qualitative document analysis. Twelve authoritative publications on English language teaching published by international academic publishers were reviewed. The analysis focused on lesson planning models, classroom interaction, assessment strategies and digital learning tools (Nation & Newton, 2020; Tomlinson, 2023). The study employed qualitative document analysis. Twelve authoritative publications on English language teaching published by international academic publishers were reviewed. The

analysis focused on lesson planning models, classroom interaction, assessment strategies and digital learning tools (Nation & Newton, 2020; Tomlinson, 2023).

Results

The analysis revealed that innovative lesson planning contributes to greater learner participation, improved classroom interaction, stronger listening and speaking performance, and more effective formative assessment. Teachers who integrate authentic materials, collaborative learning, and digital technologies create more engaging learning environments (Brown & Lee, 2020; Rost, 2021; Oxford, 2021). The analysis revealed that innovative lesson planning contributes to greater learner participation, improved classroom interaction, stronger listening and speaking performance, and more effective formative assessment. Teachers who integrate authentic materials, collaborative learning, and digital technologies create more engaging learning environments (Brown & Lee, 2020; Rost, 2021; Oxford, 2021). The analysis revealed that innovative lesson planning contributes to greater learner participation, improved classroom interaction, stronger listening and speaking performance, and more effective formative assessment. Teachers who integrate authentic materials, collaborative learning, and digital technologies create more engaging learning environments (Brown & Lee, 2020; Rost, 2021; Oxford, 2021). The analysis revealed that innovative lesson planning contributes to greater learner participation, improved classroom interaction, stronger listening and speaking performance, and more effective formative assessment. Teachers who integrate authentic materials, collaborative learning, and digital technologies create more engaging learning environments (Brown & Lee, 2020; Rost, 2021; Oxford, 2021). The analysis revealed that innovative lesson planning contributes to greater learner participation, improved classroom interaction, stronger listening and speaking performance, and more effective formative assessment. Teachers who integrate authentic materials, collaborative learning, and digital technologies create more engaging learning environments (Brown & Lee, 2020; Rost, 2021; Oxford, 2021). The analysis revealed that innovative lesson planning contributes to greater learner participation, improved classroom interaction, stronger listening and speaking performance, and more effective formative assessment. Teachers who integrate authentic materials, collaborative learning, and digital technologies create more engaging learning environments (Brown & Lee, 2020; Rost, 2021; Oxford, 2021).

Discussion

The findings confirm that modern lesson planning should remain flexible and adaptable to learners' needs. Artificial intelligence, online collaboration platforms, project-based learning, and continuous feedback significantly strengthen lesson quality. Teachers should combine methodological principles with digital literacy to achieve sustainable language learning outcomes (Council of Europe, 2020; Hinkel, 2022; Thornbury, 2021). The findings confirm that modern lesson planning should remain flexible and adaptable to learners' needs. Artificial intelligence, online collaboration platforms, project-based learning, and continuous feedback significantly strengthen lesson quality. Teachers should combine methodological principles with digital literacy to achieve sustainable language learning outcomes (Council of Europe, 2020; Hinkel, 2022; Thornbury, 2021). The findings confirm that modern lesson planning should remain flexible and adaptable to learners' needs. Artificial intelligence, online collaboration platforms, project-based learning, and continuous feedback significantly strengthen lesson quality. Teachers should combine methodological principles with digital literacy to achieve sustainable language learning outcomes (Council of Europe, 2020; Hinkel, 2022; Thornbury, 2021).

The findings confirm that modern lesson planning should remain flexible and adaptable to learners' needs. Artificial intelligence, online collaboration platforms, project-based learning, and continuous feedback significantly strengthen lesson quality. Teachers should combine methodological principles with digital literacy to achieve sustainable language learning outcomes (Council of Europe, 2020;

Hinkel, 2022; Thornbury, 2021). The findings confirm that modern lesson planning should remain flexible and adaptable to learners' needs. Artificial intelligence, online collaboration platforms, project-based learning, and continuous feedback significantly strengthen lesson quality. Teachers should combine methodological principles with digital literacy to achieve sustainable language learning outcomes (Council of Europe, 2020; Hinkel, 2022; Thornbury, 2021).

The findings confirm that modern lesson planning should remain flexible and adaptable to learners' needs. Artificial intelligence, online collaboration platforms, project-based learning, and continuous feedback significantly strengthen lesson quality. Teachers should combine methodological principles with digital literacy to achieve sustainable language learning outcomes (Council of Europe, 2020; Hinkel, 2022; Thornbury, 2021).

Conclusion

Innovative lesson planning models enhance English language teaching by integrating communicative methodology, technology, learner autonomy and continuous assessment. Their implementation increases student engagement and supports long-term language development.

References

1. Brown, H. D., & Lee, H. (2020). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy* (5th ed.). Pearson.
2. Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Companion volume*. Council of Europe Publishing.
3. Harmer, J. (2021). *The practice of English language teaching* (6th ed.). Pearson.
4. Hinkel, E. (2022). *Handbook of research in second language teaching and learning*. Routledge.
5. Nation, I. S. P., & Newton, J. (2020). *Teaching ESL/EFL listening and speaking*. Routledge.
6. Nunan, D. (2021). *Task-based language teaching*. Cambridge University Press.
7. Oxford, R. L. (2021). *Teaching and researching language learning strategies*. Routledge.
8. Richards, J. C. (2022). *Key issues in language teaching*. Cambridge University Press.
9. Rost, M. (2021). *Teaching and researching listening* (4th ed.). Routledge.
10. Thornbury, S. (2021). *How to teach speaking*. Pearson.
11. Tomlinson, B. (2023). *Materials development for language learning and teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
12. Ur, P. (2021). *A course in English language teaching*. Cambridge University Press.

İnklüziv şagirdlərin peşə seçimində yaşanan problemlər və çətinliklər

Məxmər Vəlizadə

Xülasə. Bu məqalədə inklüziv təhsil alan şagirdlərin peşə seçimi zamanı qarşılaşdıqları psixoloji və sosial çətinliklər araşdırılmışdır. Təhlilin əsas məqsədlərindən biri də bu kateqoriyadan olan şagirdlərin peşə seçiminə düzgün yiyələnmə səviyyəsini və bu prosesdə məktəb mühiti, valideynlər və mütəxəssislərin rolunu müəyyənləşdirmək olmuşdur. Tədqiqat keyfiyyət və kəmiyyətin inteqrasiya olunduğu qarışıq (mixed-method) metodologiya əsasında aparılmış, məlumatların toplanması vasitələri kimi sorğu, müşahidə və yarı-strukturlaşdırılmış söhbətlərdən (müsahibələrdən) istifadə olunmuşdur. Sorğu nəticələrinə görə, şagirdlərin 85%-i qərarlılıq, özünəinamın azlığı və informasiya çatışmazlığı səbəbindən peşə seçimində əminlik nümayiş etdirməmişdir. İştirakçıların yalnız 25%-i gələcək peşəsini dəqiq müəyyənləşdirə bildiyini, 70%-i isə məktəbdə peşə yönümünə dair heç bir dəstək almadığını qeyd etmişdir. Müşahidələr zamanı şagirdlərin əksəriyyətində özünüifadə bacarığının zəifliyi və dərslərdə passiv iştirak halları qeydə alınmışdır. Müsahibələrdə sinif rəhbərləri və loqopedlər şagirdlərin fərdi maraqlarını müəyyənləşdirməkdə çətinliklər yaşadıklarını, məktəb psixoloqları isə psixopedaqoji dəstək sistemlərinin və resursların kifayət qədər olmamasını bildirmişlər. Araşdırma nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, inklüziv şagirdlərə yönəlik psixopedaqoji dəstək sistemləri məktəblərdə hələ tam formalaşmayıb. Bu səbəbdən fərdi konsultasiyaların təşkili, bacarıq və maraq testlərinin tətbiqi və peşəyönümlü fəaliyyətlərin təşviqi zəruri hesab olunur.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, peşə seçimi, inklüziv şagirdlər, bərabər fürsətlər, çətinliklər və maneələr

---

Sumqayıt Dövlət Universiteti, magistrant, Sumqayıt, Azərbaycan

E-poçt: mxmrvlizad@gmail.com

Daxil oldu: 22 Aprel 2026; Qəbul edildi: 28 İyun 2026; Onlayn dərc edildi: 5 İyul 2026

© Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

Career Choices of Students in Inclusive Education

Makhmar Valizade

Abstract. This article examines the psychological and social challenges faced by students in inclusive education during the process of career choice. One of the main objectives of the analysis was to determine the level of proper career orientation among students in this category and to identify the role of the school environment, parents, and specialists in this process. The research was conducted using a mixed-method methodology integrating qualitative and quantitative approaches. Surveys, observations, and semi-structured interviews were used as data collection tools. According to the survey results, 85% of the students did not demonstrate confidence in career choice due to indecisiveness, lack of self-confidence, and insufficient information. Only 25% of the participants stated that they were able to clearly identify their future profession, while 70% noted that they had

received no career guidance support at school. Observations revealed weak self-expression skills and passive participation in lessons among the majority of students. During the interviews, class teachers and speech therapists reported difficulties in identifying students' individual interests, while school psychologists emphasized the inadequacy of psychopedagogical support systems and resources. The findings of the study showed that psychopedagogical support systems aimed at inclusive students have not yet been fully established in schools. Therefore, the organization of individual consultations, the implementation of skills and interest assessments, and the promotion of career-oriented activities are considered essential.

Keywords: *inclusive education, career choice, inclusive students, equal opportunities, challenges, and barriers*

Sumgait State University, Master's student, Sumgait, Azerbaijan

E-mail: mxmrvlizad@gmail.com

Received: 22 April 2026; Accepted: 28 June 2026; Published online: 5 July 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Inclusive fransızca *inclusive* – “özünə daxil edən”, latınca *includere* – “nəticəyə gəlmək” mənasını verir. İnküziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud olan şagirdlərlə sağlam şagirdlərin bir yerdə təhsilidir. İnküziv təhsildə hər bir şagirdin bir yerdə təhsil alması olduqca mühüm məsələlərdən birini əhatə edir. Lakin müasir dövrdə inküziv anlayışı birmənalı qarşılammamışdır (Təhsil İnstitutu, 2018). “İnküziv təhsil” modeli xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin təhsili ilə yanaşı, onların həyata transformasiyasını və inkişafını nəzərdə tutur. Eyni zamanda bu model özündə dərin və geniş mənanı əks etdirir. Yəni burada tək sağlamlıq imkanları məhdud olan şagirdlər deyil, həm də kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum, çətin tərbiyə olunan, davranışında problemlər olan, zərərli vərdişlərə meyl edən, təhsildən kənar qalan, zorakılığa məruz qalan uşaqlar aid edilir (Məmmədova, 2023).

Məqalənin mövzusu da məhz bugünkü dövrdə ən aktual olan məsələlərdən birini özündə əks etdirmişdir. Peşə seçimi hər bir insanın həyatında verdiyi vacib qərarlardan biridir. “Mən bu peşəni seçirəm” deməklə, əslində o, öz gələcək həyat leytmotivini müəyyənləşdirir. Çünki onun gələcəkdə həyatda tutacağı mövqe, karyerası, gəliri və s. bu seçimlə bağlıdır. Müasir dövrdə texnologiyaların sürətlə inkişafı, iqtisadiyyatın dinamikası yerli və xarici əmək bazarındakı peşələrə ciddi təsir göstərir. Peşələr sürətlə dəyişir, bəzi peşələrə tələbat olmadığından onlar sıradan çıxır, yeni peşələr meydana gəlir. Əmək bazarında rəqabətqabiliyyətini qoruyub saxlaya bilmək, daim tələb olunan mütəxəssis olmaq üçün fasiləsiz öyrənmək, peşəkar bilik və bacarıqlara yiyələnmək, sosial səriştələri inkişaf etdirmək həyati zərurətə çevrilir. Bu mənada hər kəs peşə seçimi ilə bağlı qərar verməzdən əvvəl əmək bazarının tələbləri baxımından öz bilik və bacarıqlarını dəyərləndirməlidir (İlyasov, 2015).

Şagirdlərin düzgün bir peşəyə yiyələnməsi ilkin olaraq məktəbəqədər müəssisələrdən başlayır. Tərbiyəçi müəllimlər bu dövrdə uşaqların maraq və ehtiyaclarına uyğun oyunlara, məşğələlərə cəlb edərək onları bu yöndə istiqamətləndirir. Daha sonra bu bacarıqlar məktəblərdə davam etdirilir. Məktəb illəri şagirdlərin peşə seçimi üçün vacib dövr hesab edilir. Onlar bu dövrdə seçdikləri peşə haqqında qərar verirlər. Bu gün şagirdləri peşəyə hazırlamaq və iş həyatı ilə məktəb arasındakı əlaqələri sıxlaşdırmaq təhsilin qarşısında duran vəzifələrdən biridir (Təhsil İnstitutu, 2021). Öz qabiliyyətləri, maraq və ehtiyacları haqqında doğru məlumat və qiymətləndirməyə sahib olmayan

şagirdlər peşənin verdiyi fürsətlər, onun üstünlükləri, mənfi cəhətləri və s. haqqında çox vaxt kimdənsə eşitdikləri səthi məlumatlarla ali təhsilə və yaxud iş həyatına gəlirlər. Təhsil aldığı dövrdə bir çox şagirdlər adətən öz maraq, istək və qabiliyyətlərinin hansı peşə sahəsinə daha uyğun olduğunu bilmədən, peşələri tanımadan peşə seçimi ilə bağlı qərar verirlər. Əsaslandırılmış mövqeyə malik olmadıqlarından universitetə qəbul imtahanı verən şagirdlər qərarlı qalırlar. Burada yeniyetmə və gənclərə doğru, şüurlu, əsaslandırılmış qərar verməkdə köməkçi olmaq üçün valideynlər və pedaqoji heyət xüsusi rol oynayır (Təhsil İnstitutu, 2021).

İnklüziv təhsil alan şagirdlərin düzgün peşəyə yönləndirilməsi bu gün cəmiyyətin sosial inkişafı və təhsil siyasətinin reallaşması baxımından ən mühüm və aktual məsələlərdən biridir (Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, 2021). Lakin bəzi hallarda cəmiyyətin müəyyən üzvləri tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin heç bir peşəyə yiyələnmə bilməyəcəyi qənaətinə gəlinir və bu prosesə çətin və qeyri-mümkün bir istiqamət kimi yanaşılır. Bu isə inklüziv təhsilin əsas məqsədlərinə ziddir və həmin şagirdlərin sosial həyata inteqrasiyasına maneə yaradır. Inklüziv təhsilin uğurlu həyata keçirilməsi üçün yalnız məktəb deyil, eyni zamanda ailə mühiti, psixoloq, defektoloq, tərbiyəçi-müəllimlər və digər dəstəkçi heyətin birgə və əlaqəli fəaliyyəti olduqca vacibdir. Həsənovanın (2019) da qeyd etdiyi kimi, düzgün peşə seçimi təkə bu gün üçün deyil, şəxsin gələcək həyatının uğurlu təməlini təşkil edir. Bu baxımdan, peşəyönümlü fəaliyyətlərə ailədə və məktəbəqədər müəssisələrdə başlanılması, erkən yaşlardan inklüziv şagirdlərin maraq və meyllərinin düzgün yönləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatda diqqət yetirilən əsas məsələlərdən biri inklüziv təhsildə iştirak edən şagirdlərin peşə seçimi prosesində çətinliklərlə üzləşib-üzləşmədiklərinin araşdırılmasıdır. Bu kontekstdə aşağıdakı tədqiqat sualına cavab axtarılır:

“İnklüziv təhsil mühitində olan şagirdlər peşə seçimi prosesində hansı çətinliklərlə qarşılaşırlar və onların düzgün peşəyə yönəldilməsi üçün hansı psixopedaqoji dəstək mexanizmləri mövcuddur?”

Metodlar

Bu tədqiqat inklüziv təhsil alan şagirdlərin peşə seçimində üzləşdikləri psixopedaqoji çətinlikləri müəyyən etmək məqsədilə həyata keçirilmişdir. Həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət metodundan istifadə edilərək araşdırılmışdır. Tədqiqatda empirik (praktik) metodlardan istifadə olunmuş, xüsusilə anket sorğusu, müşahidə və müsahibə üsulları tətbiq edilmişdir. Anket sorğusunda istifadə olunan suallar mövzuya uyğun olaraq hazırlanmışdır. Tədqiqat 2025-ci ilin aprel ayında Sumqayıt şəhərində yerləşən 2 ümumtəhsil məktəbində aparılmışdır. Araşdırmaya ümumilikdə 10 nəfər 1, 2, 3 və 4-cü sinif şagirdi (inklüziv təhsildə olanlar) cəlb edilmişdir. Onlardan 10 nəfəri də oğlan cinsinə məxsusdur. Seçim məqsədli seçim üsulu ilə həyata keçirilmişdir.

Anket sorğusu: Şagirdlərə peşə seçimi ilə bağlı 10 sualdan ibarət anket təqdim olunmuşdur. Suallar aşağıdakı istiqamətləri əhatə etmişdir.

Məzmun:

- Peşə seçimi ilə bağlı düşüncələr və qərarlılıq səviyyəsi
- Məktəbdə və ailədə verilən dəstəyin mövcudluğu
- Psixoloji yardım və peşə yönümü xidmətləri haqqında məlumatlılıq
- Sosial və emosional vəziyyət

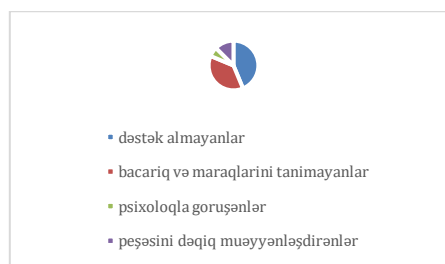
Müşahidə. Dərs prosesində 1 həftə ərzində müşahidələr aparılmışdır. Müəllim-şagird münasibətləri, şagirdlərin özünüifadə və qərarvermə, dərsə münasibəti kimi bacarıqları izlənməmişdir.

Müşahibə. Hər bir məktəbdə psixoloq və loqoped fəaliyyət göstərirdi. Hər bir məktəbdə ilkin olaraq sinif rəhbərləri ilə, daha sonra isə məktəbin loqopedləri ilə söhbətlər apararaq uşaqlar haqqında müəyyən məlumatlara nail olundu. O cümlədən sinfin müəllimləri ilə də müəyyən söhbətlər aparılmış və müəyyən nəticələrə gəlinmişdir.

Nəticələr

Aparılmış sorğu və müşahidələr əsasında əldə edilən nəticələrə görə, inklüziv təhsil alan şagirdlərin təxminən 85%-i peşə seçimi zamanı qərarlılıq, özünəinamın zəifliyi və informasiya çatışmazlığı kimi psixoloji və sosial çətinliklərlə üzləşir. Bu nəticə anket sorğularının və fərdi müşahidələrin təhlili əsasında müəyyən olunmuşdur və inklüziv şagirdlərin peşə seçimində dəstəyə ehtiyac duyduqlarını göstərir.

Anket nəticələrinə əsasən:

Məktəbdə yönləndirici dəstək almayanlar: 5 nəfər

Bacarıq və maraqlarını tanımayanlar: 3 nəfər

Psixoloqla görüşənlər: 1 nəfər

Peşəsini dəqiq müəyyənləşdirənlər: 1 nəfər

Müşahidələrin nəticəsi olaraq:

•Bir çox şagirdin özünüifadə bacarığı zəifdir.

•Dərslərdə passivlik müşahidə olunur.

•Bəzi hallarda sosial təcrid və qrup fəaliyyətlərində iştirakdan yayınma müşahidə edilmişdir.

Suallar	Cavablar		Say
Gələcəkdə hansı peşə ilə məşğul olmaq istədiyini bilirsənmi?	Bəli/Xeyr	Bəli: 1	Xeyr: 9
Peşə seçimi ilə bağlı qərar verərkən çətinlik çəkirsənmi?	Bəli/Xeyr	Bəli: 8	Xeyr: 2
Peşə seçiminə bağlı sənə məktəbdə kimsə kömək edir? (müəllim, psixoloq və s.)	Bəli/Xeyr	Bəli: 9	Xeyr: 1
Gələcəkdə hansı peşə ilə məşğul olmaq istədiyini bilirsənmi?	Bəli/Xeyr	Bəli: 0	Xeyr: 10
Özünü hansı sahədə daha bacarıqlı hesab edirsən?	Bəli/Xeyr	Bəli: 8	Xeyr: 2
Validəyirlərin və ya ailənin peşə seçimində təsiri varmı?	Bəli/Xeyr	Bəli: 10	Xeyr: 0
Sənə sənə uyğun peşəni seçməkdə çətinlik var?	Bəli/Xeyr	Bəli: 8	Xeyr: 2
Bu məsələ ilə bağlı hər hansı dəstəyə ehtiyac duyursuz?	Bəli/Xeyr	Bəli: 8	Xeyr: 2
Peşə seçimi mövzusunda məktəbdə keçirilən tədbirlər, seminarlar kifayət edirmi?	Bəli/Xeyr	Bəli: 1	Xeyr: 9

Müsahibələrin nəticəsi olaraq:

Sinif rəhbərlərinin fikirləri

Beş sinif rəhbərinin iştirakı ilə aparılan müsahibələr zamanı onların demək olar ki, hamısı şagirdlərin fərdi maraq və meyillərini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkdiqlərini bildirmişlər. Bu çətinliklərin əsas səbəbi kimi şagirdlərin özlərini tam ifadə edə bilməməsi və dərslərdə passiv davranış nümayiş etdirmələri göstərilmişdir. Sinif rəhbərləri valideynlərin əksəriyyətinin övladlarına qarşı anlayışlı və dəstəkverici mövqe sərgilədiyini qeyd etsələr də, bəzi valideynlərin övladlarının mövcud vəziyyətini qəbul etmədiqlərini və onların inkişafına görə əsas məsuliyyətin müəllimlərin üzərində olduğunu düşündüklərini vurğulamışlar. Bundan əlavə, məktəblərdə peşəyönümlü fəaliyyətlərin və fərdi konsultasiyaların kifayət qədər təşkil edilməməsi sinif rəhbərləri tərəfindən əhəmiyyətli problem kimi qiymətləndirilmişdir.

Psixoloqların fikirləri

Psixoloqlar daha çox şagirdlərlə əlaqədə olduqlarını bildirmiş, lakin peşə seçimi haqqında şagirdlərə kifayət qədər məlumat verilmədiyini qeyd etmişlər.

Loqopedin fikirləri

Loqopedin müşahidələrinə əsasən, bəzi inklüziv şagirdlərdə nitq pozuntuları və özünü ifadə etmə çətinlikləri müşahidə olunur ki, bu da onların maraq və istəklərinin müəyyənləşdirilməsini xeyli çətinləşdirir. Bundan əlavə, o, şagirdlərlə dünyagörüşü, peşə seçimi və gələcəyin planlaşdırılması ilə bağlı söhbətlərin aparılmadığını da qeyd etmişdir. Məktəblərdə bu istiqamətdə resurs və metodik vəsait çatışmazlığı məsələsi loqoped tərəfindən xüsusi vurğulanmış, psixopedaqoji dəstəyin sistemli və davamlı şəkildə təşkil olunmamasının isə inklüziv şagirdlərin peşə seçimi mərhələsində əsas maneələrdən biri olduğu bildirilmişdir. Bu nəticələr göstərir ki, inklüziyaya əsaslanan psixopedaqoji dəstək sistemləri məktəblərdə yetərinə formalaşmamış və peşəyönümlü fəaliyyətlərə ciddi ehtiyac vardır. Məktəblərdə mütəmadi olaraq fərdi yönəldilmiş psixoloji konsultasiyalar, bacarıq testləri və motivasiyaedici proqramlar həyata keçirilməlidir.

Aparılan araşdırma inklüziv şagirdlərin peşə seçimi prosesində ciddi çətinliklərlə üzləşdiyini bir daha ortaya qoymuşdur. Anket nəticələrinə əsasən, iştirakçıların yalnız kiçik bir qismi (2 nəfər) gələcək peşəsini dəqiq müəyyən edə bilmişdir. Bu isə inklüziv təhsilin praktiki tətbiqində fərdi istiqamətləndirmə mexanizmlərinin zəif olduğunu göstərir. Araşdırmada müəllim, psixoloq və loqopedlərlə aparılan müsahibələr, habelə aparılan müşahidələr inklüziv şagirdlərin özünü ifadə və sosial bacarıqlar baxımından müəyyən çətinliklər yaşadığını təsdiq etmişdir. Bu da göstərir ki, inklüziv mühitdə təhsil alan şagirdlərə yalnız akademik deyil, eyni zamanda psixososial və peşəyönümlü dəstək də göstərilməlidir. Sinif rəhbərlərinin fikirlərinə görə, şagirdlərin maraq və istəklərinin müəyyənləşdirilməsində ailə və məktəb əməkdaşlığı kifayət qədər güclü qurulmamışdır. Valideynlərin bir hissəsi uşaqlarının seçimlərini nəzərə almadan onları öz istəklərinə uyğun istiqamətləndirməyə çalışırlar. Bu isə şagirdlərdə qərarlılıq və özünəinam çatışmazlığı yaradır. Psixoloqların və loqopedlərin fikirləri göstərir ki, məktəblərdə metodik və resurs təminatı yetərli deyil. Bundan əlavə, dərs sistemi inklüziv şagirdlərin ehtiyaclarını nəzərə alacaq şəkildə qurulmamışdır. Mövcud çətinliklərin böyük hissəsi inklüziv şagirdlərin üzərinə düşür ki, bu da onların təhsil və peşə seçimi prosesini daha da mürəkkəbləşdirir. Loqopedlərin vurğuladığı nitq və özünü ifadə çətinlikləri bu şagirdlərin bacarıq və maraqlarını müəyyənləşdirməyi daha da çətinləşdirir. Bundan əlavə, loqopedlər məktəblərdə inklüziv şagirdlər üçün uyğun təhsil və inkişaf mühitinin kifayət qədər formalaşdırılmadığını da qeyd etmişlər. Müşahidələr zamanı bəzi şagirdlərin sosial təcrid yaşadığı və qrup fəaliyyətlərindən yayınmağa meylli olduqları müəyyən edilmişdir. Bu hal onların sosiallaşmasına və gələcək peşə həyatı üçün vacib olan yumşaq bacarıqların inkişafına mənfi təsir göstərir. Tədqiqat zamanı həm yerli, həm də beynəlxalq səviyyədə dərc olunmuş beş elmi məqalə və kitab araşdırılmışdır.

Müzakirə

İnklüziv təhsil konsepsiyası son illərdə qlobal miqyasda geniş şəkildə araşdırılan və tətbiq olunan müasir təhsil modellərindən biri hesab olunur. Beynəlxalq təşkilatların, xüsusilə, UNESCO və UNICEF-in hesabatlarında inklüzivlik yalnız təhsildə bərabər imkanların yaradılması deyil, eyni zamanda bütün uşaqların mənsubiyyətindən asılı olmayaraq eyni təhsil mühitində birlikdə öyrənməsi prinsipi kimi izah olunur. Beynəlxalq tədqiqatçılar – Ainscow və Booth (2011), eləcə də Florian (2008) vurğulayırlar ki, inklüziv təhsil yalnız fiziki inteqrasiya ilə məhdudlaşmamalıdır. Bu proses eyni zamanda psixoloji və pedaqoji dəstəyin sistemli şəkildə təmin olunması ilə müşayiət olunmalıdır. Üstəlik, UNESCO-nun inklüzivlik anlayışı tək cə təhsili deyil, cəmiyyətin bütün sahələrində sosial inteqrasiya və bərabərliyi təmin etməyi hədəfləyir.

Azərbaycanda isə inklüziv təhsilin tətbiqi əsasən son onilliklərdə sürətlənmiş və bu sahədə dövlət səviyyəsində normativ sənədlər, strategiyalar hazırlanmışdır. Qədirlı (2020), Həsənova (2019) və Abdullayev (2021) kimi yerli müəlliflər öz tədqiqatlarında inklüziv təhsilin peşə yönümünə təsirindən bəhs edərək, xüsusilə sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin peşə seçimi zamanı üzləşdiyi sosial və psixoloji baryerləri ön plana çəkmişlər. Mövcud ədəbiyyat və empirik araşdırmalar göstərir ki, inklüziv təhsildə iştirak edən şagirdlər öz bacarıq və maraqlarına uyğun peşə seçməkdə müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər (Həsənova, 2019; Abdullayev, 2021). Bu çətinliklərin bir neçə əsas səbəbi müəyyən edilmişdir. İlk növbədə, sosial stigmatizasiya və cəmiyyətin inklüzivliyə qarşı birmənalı olmayan yanaşması problemin dərinləşməsinə səbəb olur (Qədirlı, 2020). Tədqiqatlar göstərir ki, bəzi ictimaiyyət nümayəndələri inklüziv şagirdlərin ümumi təhsil müəssisələrində deyil, xüsusi məktəblərdə təhsil almalarını daha məqsədəuyğun hesab edirlər.

İkinci mühüm səbəb ailə dəstəyinin qeyri-kafiliyi və valideynlərin aşağı gözləntiləri ilə bağlıdır (Əliyev, 2015; İlyasov, 2015). Sınıf rəhbərləri ilə keçirilmiş müsahibələrdə də bəzi valideynlərin uşaqlarından reallığa uyğun olmayan gözləntilər içərisində olduqları, digərlərinin isə övladlarının potensialını kifayət qədər dəyərləndirmədikləri ifadə olunmuşdur. Üçüncü faktor kimi məktəblərdə peşəyönümü üzrə ixtisaslaşmış psixopedaqoji dəstək xidmətlərinin məhdudluğu göstərilir. Əldə olunmuş müşahidə və müsahibə nəticələrinə əsasən, psixoloqlar və loqopedlər bu sahədə əsas problemin vaxt çatışmazlığı olduğunu bildirmişlər. Onların fikrincə, dərslər saatları və ümumi iş yükü çərçivəsində fərdi məsləhət və peşəyönümlü dəstək üçün kifayət qədər imkan yaranmır (Təhsil İnstitutu, n.d.; Ivanova & Petrova, 2020). Bundan əlavə, bəzi tədqiqatlarda peşə haqqında məlumatlandırma və fərdi istiqamətləndirmə sistemlərinin zəif qurulduğu, bu səbəbdən də şagirdlərin gələcək planlaşdırılmasında çətinlik yaşadıkları qeyd edilir (Smith & Lee, 2019). Lakin bu kimi iddiaların daha dərinlən təsdiq edilməsi üçün genişmiqyaslı və sistemli empirik tədqiqatlara ehtiyac duyulur. Məsələn, *Psychological and Pedagogical Support of Inclusion in Higher School* adlı beynəlxalq məqalədə Ivanova və Petrova (2020) inklüziv tələbələrin akademik və peşə yönümündə dəstək almalarının vacibliyini vurğulayaraq fərdi yanaşma metodlarının (fərdi plan, motivasiya təlimləri və peşə testləri) effektiv olduğunu qeyd etmişlər. Başqa bir tədqiqatda – *Inclusive Education and Career Guidance for Disabled Students* – qeyd olunur ki, inklüziv şagirdlər üçün erkən yaşlardan sistemli peşəyönümünün təşkili və psixoloji dəstək mexanizmlərinin tətbiqi daha effektiv nəticələr verir. Bu baxımdan, mövcud ədəbiyyat həm yerli, həm də beynəlxalq səviyyədə inklüziv şagirdlərin peşə seçimi zamanı ciddi psixopedaqoji çətinliklərlə üzləşdiyini və bu problemlərin müasir təhsil sistemində prioritet istiqamətlərdən biri kimi nəzərə alınmalı olduğunu göstərir.

Ümumilikdə, aparılan araşdırma göstərir ki, inklüziv təhsildə psixopedaqoji dəstək sisteminin daha məqsədyönlü və strukturlaşdırılmış şəkildə təşkil olunması zəruridir. Şagirdlərin maraq və qabiliyyətlərinə uyğun istiqamətləndirilməsi üçün məktəblərdə mütəmadi psixoloji konsultasiyalar, fərdi bacarıq testləri və peşəyönümlü seminarlar təşkil olunmalıdır. Bu fəaliyyətlər yalnız inklüziv

şagirdlərin deyil, ümumilikdə bütün şagirdlərin sağlam və məqsədyönlü peşə seçiminə töhfə verə bilər.

Nəticə

Məktəblərdə psixo-pedaqoji xidmətlərin gücləndirilməsinə ehtiyac vardır. İnküziv şagirdlərin peşə seçimi prosesində fərdi psixoloji və pedaqoji dəstəyə ehtiyac duyulduğundan, ixtisaslı mütəxəssislərlə (psixoloq, pedaqoq-konsultant) təminatın yetərli olmadığı müəyyən edilmişdir. Valideynlərin maarifləndirilməsi zəruri hesab olunur. Ailələrin inküziv təhsilin məqsəd və imkanları barədə kifayət qədər məlumatlı olmadıqları, övladlarının bacarıqlarına uyğun istiqamət verməkdə çətinlik çəkdikləri müəyyən edilmişdir. Peşəyönümü fəaliyyətlərinin erkən yaşlardan təşkili praktik əhəmiyyət daşıyır. Tədqiqat nəticələri ibtidai və əsas təhsil pillələrində peşə maraqlarının müəyyənləşdirilməsinə yönəlik fəaliyyətlərin az olduğunu, bu səbəbdən şagirdlərin qərarlılıq yaşadıklarını göstərmişdir. İnküzivlik üzrə müəllim hazırlığı aktual çağırış kimi dəyərləndirilmişdir. Müsahibələr və müşahidələr müəllimlərin peşəyönümü və psixo-pedaqoji dəstək sahəsində bilik və bacarıqlarının məhdud olduğunu üzə çıxarmışdır. Qanunvericilik və strateji sənədlərdə konkretlik ehtiyac duyulur. Mövcud normativ bazanın tətbiqi ilə bağlı çətinliklər, yerli səviyyədə koordinasiya boşluqları və nəzarət mexanizmlərinin zəifliyi tədqiqatda ön plana çıxmışdır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, A. (2021). İnküziv təhsilin peşə seçiminə təsiri: Psixoloji və pedaqoji aspektlər. *Azərbaycan Təhsil Jurnalı*, 2, 35–42.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. (2021). *Ümumi təhsil müəssisələrində peşəyönümü xidmətinin təşkili: Metodik vəsait*.
3. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *The index for inclusion: Developing learning and participation in schools*. Centre for Studies on Inclusive Education.
4. Əliyev, M. (2015). *Peşə seçimi və gənclərin gələcək planlaşdırılması*. Təhsil Nəşriyyatı.
5. Florian, L. (2008). Inclusion: Special or inclusive education: Future trends. *British Journal of Special Education*, 35(4), 202–208.
6. Həsənova, S. (2019). Sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin inküziv təhsildə peşə yönümü problemləri. *Pedaqogika və Psixologiya Elmi Jurnalı*, 3, 45–51.
7. İlyasov, M. İ. (2015). *Peşə, ixtisas seçimi*. ADPU Nəşriyyatı.
8. Ivanova, T., & Petrova, E. (2020). Psychological and pedagogical support of inclusion in higher school. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 8(1), 59–66.
9. Məmmədova, S. (2023, December 10). İnküziv təhsil haqqında hər şey. *TehsilMedia.az*. <https://tehsilmedia.az/kose/7803-inkluziv-tahsil-haqqinda-hr-sey-mqal.html>
10. Qədirlı, R. (2020). Azərbaycanda inküziv təhsilin inkişaf mərhələləri və mövcud vəziyyət. *Təhsil və Cəmiyyət*, 4, 20–28.
11. Smith, J., & Lee, M. (2019). Inclusive education and career guidance for disabled students. *European Journal of Special Needs Education*, 34(2), 123–137.
12. Təhsil İnstitutu. (n.d.). *İnküziv təhsil haqqında oxu materialı*. <https://www.tipii.edu.az/noduploads/document/8588%20oxu-materiali-inkluziv-tahsil.pdf>
13. Təhsil İnstitutu. (n.d.). *İnküziv təhsilə cəlb olunan uşaqlarla işin aparılması*. <https://tipii.edu.az/content/uploads/2020/12/Inkluziv%20Tehsile%20Celb%20Olunan%20Ushaqlarla%20Ishin%20Aparilmasi.pdf>

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

Səkinə Bayramova

XIX əsr Azərbaycan satirasının bədii dili: janr-üslub transformasiyaları və
sosiolinqvisitik aspektləri 5

Yeganə Qəhrəmanova

Dilin fəlsəfi mahiyyəti və sosial nizamın qurulmasında nitq mədəniyyətinin epistemoloji rolu..... 10

Zumrud Mahmudova

Modern Requirements for Developing English Listening and Speaking Skills 19

Shalala Bunyadzade

The Effectiveness of Didactic Approaches in English Language Teaching: A Comparative
Study Based on Traditional and Interactive Methods..... 23

Mirvari Gahramanova

Evaluation of Innovative Lesson Planning Models in English Language Teaching 28

Məxmər Vəlizadə

İnklüziv şagirdlərin peşə seçimində yaşanan problemlər və çətinliklər 32

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073, Bakı şəh.,
Yasamal r-nu, A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 99 809 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: philology.stu@aem.az

Editorial address

AZ1073, Bakı,
Yasamal dist., A.M.Sharifzade 19
Phone: +994 99 809 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: philology.stu@aem.az

İmzalandı: 30.06.2026
Onlayn çap: 05.07.2026
Kağız formatı: 60x84, 1/8
H/n həcmi: 8,75 ç.v.
Sifariş: 193

Signed: 30.06.2026
Online publication: 05.07.2026
Format: 60/84, 1/8
Stock issuance: 8,75 p.s.
Order: 193

---

aem.az saytında dərc olunub.
Ünvan: Bakı şəhəri, Yasamal rayonu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 50 209 59 68
e-mail: info@aem.az

It has been published on aem.az
Address: Baku city, yasamal dist.,
A.M.Sharifzade 19
Phone: +994 50 209 59 68
e-mail: info@aem.az

